

Кўплар Усмон Юсуповнинг миллати ва ижтимоий келиб чиқиши билан кизиқишади. Унинг онаси Ойнисо опа — ўзбек, тошлоклик хунарманд-тўқувчининг кизи бўлган. Отаси Юсуф ака эса — тожик, Каптархонадаги вакф ерда батраклик қилган. Усмон Юсупов 1900 йилда тугилган. Ота-онаси фарзандимиз халифа Усмондай ақлли, доно бўлсин, оиламизга бахт ва фаровонлик келтирсин, деган яхши ният билан унга Усмонжон деб исм қўйишди.

Юсуф ака 1916 йилда оиласи билан Ковунчига (ҳозирги Янгийўл шаҳри) кўчиб келади. Усмон шу ердаги пахта заводида оддий ишчи бўлиб ишлай бошлайди.

1923 йилда Усмон Анастасия Большаковага уйланди. Икки йилдан кейин оила ўғил кўриб, исмини Аскар (Леонид) қўйди. Лекин Усмон билан Анастасиянинг турмушлари бўлмади. Аскар яқинда Москвада вафот этди. У тарих фанлари доктори, СССР Фанлар академияси тарих институтининг профессори эди.

1929 йилда Усмон украин кизи, комсомол фаоли Юлия Степаненкога уйланиб, умрининг охиригача у билан бирга яшади. Эр-хотин беш фарзанд кўришди. Ҳозир халқ хўжалигининг турли соҳаларида меҳнат қилаётган бу фарзандларининг томирида ўзбек, тожик ва украин халқларининг қони бор.

Усмон Юсупов ҳаёти мобайнида амалга оширган энг сўнгги тадбир агросанрат комбинатининг директори сифатида Ўзбекистонда ўтган белорус адабиёти ва санъати ўн кунлигида катнашган Белоруссия делегациясини 1966 йил 24 апрелда қабул қилгани бўлди. Маълум бўлишича, делегация аъзоларидан тўрт киши уруш йиллари Тошкентга эвакуация қилинган бўлиб, Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг ўша пайтдаги биринчи котибини яхши билишар экан. Меҳмонлар -Халқободдаги богда кун бўйи бўлишиб, ўйнаб-қулиб, дам олиб кетишди.

Икки кундан кейин юқоридан бир дўкай кўнгирок қилиб, Усмон Юсупов шаънига ҳақоратомуз сўзлар айтди. У каттик изтиробга тушиб, кечаси билан ухлай олмади. 26 апрель куни кечкурун инсульт бошланиб, ўнг қўли ва оёғи шол бўлиб, тилдан қолди. Тўшакда ўн кун кимирлай олмай ётди. Шифокорлар, хотини ва фарзандлари бутун чораларни кўришганига, беморнинг ўзи ҳам ҳаракат қилганига қарамай, қўл-оёғини қисман бўлса-да кимирлата олиш, сўзлаш қобилиятини биров бўлса-да тиклаш имконияти бўлмади.

Тошкентдаги зилзила муносабати билан 27 апрелда Л. И. Брежнев ва А. Н. Косигин Ўзбекистон пойтахтига келишди. Ўшанда улар Мирзачўлдаги янги давлат

хўжаликларида ҳам бўлишиб, Усмон Юсуповнинг ховлиси ёнидан ўтиб кетишган эди. Лекин ўзлари яхши билган, ёнма-ён ишлашган, партия Марказий Кўмитаси аъзоси, СССР Олий Кенгаши депутати, Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг биринчи котиби бўлган Усмон Юсуповнинг олдига бирров кириб, холидан хабар олишни, кўнглини кўтаришни, кандай ёрдам керак, деб сўрашни лозим топишмади.

6 майда — Усмон ака кўз имоси ва соглом кўли билан бутун оила аъзоларининг тўпланишини илтимос килди. Уларнинг ҳаммаси каравот атрофига келиб ўтиришганда, бутун кучи, иродасини ишга солиб, гапиришга ҳаракат килди, лекин бир огиз ҳам сўз айтолмади. Шундан кейин у чап кўлини кўтарди-да, бармоқларини жамлаб мушт килиб, ҳаммага кўрсатди — бу унинг, бир бўлиб, ҳамжихатлик билан яшанглари, дегани эди... Кейин панжасини ёйиб, юзига аста фотиха тортди — бу унинг, мен тамом бўлдим, хаётдан кетаяпман, дегани эди.. У юзидан кафтини олганида болалари хўнграб йиглаб юборишди...

Бир кундан кейин, 1966 йил 7 май соат 11.30 да Усмон Юсупов хаёт билан видолашди. Куннинг иккинчи ярмида Янгийўлга Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси бюросининг Ш. Р. Рашидов бошлик аъзолари келишиб, мархумнинг оила аъзоларига таъзия билдиришди. Юлия Леонидовна, Усмон Юсупович ётиб қолишдан бир неча кун аввал соғлиги ёмонлашаётганлигини олдиндан сезиб, Ўзбекистон раҳбарларига охириги илтимосимни етказгин: мени Кафанов майдонига, узок вақт бирга ишлашган дўстларим — Йўлдош Охунбобоев, Собир Рахимов, Сергей Емцов, Хамид Оймжон, Абрам Бродскийнинг ёнига дафн этишсин, деб илтимос қилганлигини айтди. Бироқ раҳбарлар ўзаро маслаҳатлашиб, бу мумкин эмаслигини, уни таникли кишилар ётган Чигатой қабристонига дафн этиш мақсадга мувофиқлигини маълум қилишди.

8 Май куни эрталаб дафн комиссиясининг аъзолари келишди. Юлия Леонидовна кўзида ёш билан яна уларга мурожаат этиб, эрининг сўнгги илтимоси ҳақида гапирди. Яна рад жавобини олди. Шундан кейин у бошка хонага кириб, болаларини йигди ва оталарининг сўнгги васиятини жумхурият раҳбарларига етказганлигини, лекин улар бу ишга рози бўлмаганликларини айтди. «Улар отангизни Кафанов майдонига дафн этилишига эътироз билдиришяпти, Чигатой қабристонини таклиф қилишяпти,— деди она.— Унинг сўнгги илтимосини бажаролмаганимдан виждоним қийналаяпти. Нима қилсам экан?» Ўғил ва қизлар йиглаб, оналарини рози бўлишга кўндиришди.

Тобутни Тошкентга олиб.келиб, хайрлашиш учун «Баҳор» концерт залига қўйишди. Чигатой (ҳозир Фаробий) қабристонига, Хамрокул Турсункулов билан ёнма-ён дафн қилишди...

Усмон аканинг 66 йиллик ҳаёти кандай ўтди? У нималарни қилишга улгурдию, нималарга улгурмади, кандай ютуқларга эришдию, кандай- хатоликларга йўл қўйди? Тарихга кандай инсон бўлиб кирди? Бу ҳақда кўп кишилар ёзган ва гапирган.

Мен ҳам Усмон Юсуповни жуда яхши билардим. Менга партия ишига йўлланма берган шу киши бўлади. Биз у билан узок вақт бирга ишлашдик ва сўнгги кунгача дўстона муносабатда бўлиб келдик. Шу боисдан унинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида бир-икки огиз сўз айтишни ўзим учун ҳам қарз, ҳам фарз бўлган инсоний бурчим, деб биламан. Усмон Юсупович билан мен биринчи марта 1939 йилда Ўзбекистон комсомолининг Тошкентда бўлиб ўтган съездида сўзлашганман. У мажлислар орасидаги танаффусда вилоятларнинг вакиллари билан суҳбатлашди.

Ўша пайтда мен Москвадаги савдо институтини битаириб хелиб, Бухоро вилоят матлубот уюшмасининг кадрлар бўлими бошлиғининг ўринбосари ҳамда ўқув комбинати мудири

бўлиб ишлардим. Бундаи ташкари, вилоят партия кўмитасининг штатсиз лектори эдим. Бухоро вилоят комсомол конференциясида жумхурият комсомоли съездига делегат этиб сайлангандим.

Усмон Юсупович Бухородан келган делегатлар билан учрашувда жойлардаги ишнинг ахволи билан кизикди, олдинда турган долзарб вазифалар хақида гапириб, маслахатлар берди.

Ташкилий масалалар кўрилаётганда, у делегацияларнинг раҳбарларини номзодларни муҳокама қилиш учун чақирди. Съездда бир нотик Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Кўмитаси биринчи котиби Фотима Йўлдошбоевани танкид қилиб, уни ижтимоий келиб чиқишини яширган, отаси катта бой бўлган, деб айблади.

Делегациялар раҳбарлари билан учрашувда у кўзига ёш олиб, отам оддий дехкон бўлган, мен уч ёшлигимда вафот этиб кетган, деб ишонтиришга ҳаракат қилди. Биз, бир неча киши уни қўллаб-қувватлаб, номзоди қўйилишини таклиф этдик. Усмон ака бу таклифга мойиллик билдирди. Лекин қарши кишилар ўз сўзларида каттик туриб, Йўлдошбоевнинг номзодини кўрсатмасликни талаб қилишди. Ўша пайтдаги вазиятни ҳисобга олиб, кўпчилик бу таклифга рози бўлди. Текширувда эса Фотима Йўлдошбоева тўғри гапирганлиги маълум бўлди. Шундан кейин бу аёл Кўкон шаҳар партия кўмитасининг биринчи котиби, Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг тарғибот бўйича котиби лавозимларида ишлади.

Фотима Хамидуллаевна Йўлдошбоева Гафур Гулом, Максуд Шайхзода, Хамид Олимжон ва бошқалар катори ўзбек халқининг Улуг Ватан уруши фронтларидаги ўзбекистонлик жангчиларга ёзган ва икки миллиондан ортиқ киши имзо чеккан, урушнинг энг оғир кунларида оддий аскар ва офицерларнинг руҳи ва жанговарлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга бўлган машҳур мактубнинг муаллифларидан саналади. Бундан ташқари, Ф. Йўлдошбоева 1943 йилда жангчиларга, совга-салом элтган Ўзбекистон делегацияси тарқибида фронтга борган. Урушдан кейинги йилларда эса илмий-педагогик фаолият билан шугулланиб, Совет-Афғон муносабатлари тарихи мавзuida номзодлик диссертацияси ёклади. Тошкент чет тиллар институтининг ректори, Тошкент Давлат дорилфунуни" шарқ факультети энг янги тарих кафедраси доценти бўлиб ишлаб, 1983 йилда 72 ёшида вафот этди.

Ўзбекистон комсомоли съезди тугагач, биз иш жойларимизга жўнаб кетдик. Орадан кўп вақт ўтмай, ўша йилнинг ноябрь ойида Бухоро вилоят партия кўмитасининг биринчи котиби Халил Турдиев комсомол фаоллари бўлган бизлардан ўн беш нафаримизни хузурига таклиф қилди. У халқаро ахврал мураккаблиги, чегараларимизда вазият кескинлашаётганлиги, ҳарбий қисмлардаги рммавий-сиёсий ишларга кўнгилли равишда комсомол фаолларидан бир нечасини юбориш мақсадга мувофиқлиги хақида гапирди. Биз, бир неча йигит ўша ернинг ўзида ҳарбий хизматга бориш хақида ариза ёздик. Ҳарбий хизматга Бухородан 1939 йилнинг охирида жўнаб кетиб, 1946 йил бошида қайтиб келдим. Улуг Ватан урушининг биринчи кунидан охиригача фронтда бўлдим. Менинг ҳарбий хизматдан бўшаб, Ўзбекистонга қайтишим ҳам Усмон Юсуповичнинг ташаббуси билан боғлиқ.

Гап шундаки, уруш тугагач, 1945 йилнинг ёзида у бир неча офицерни партия ва совет ташкилотларидаги ишларда фойдаланиш учун ҳарбий хизматдан бўшатишни илтимос қилиб, И. В. Сталинга мурожаат этди (уларнинг рўйхати ҳам тавсия этилди). Илтимос қондирилди. Бу офицерлар ҳарбий хизматдан қайтишлари билан дарҳол турли лавозимларга тайинландилар.

Мен ўша йилнинг ноябрь ойида Тошкентга бир ҳафталик таътилга келдим. Бу пайтда мен чет элда эдим, алоҳида максадлардаги оператив харбий группага раҳбар-лик қилардим.

Ўша пайтда Ўзбекистон ташки ишлар вазири бўлиб ишлаган ёшликдаги дўстим Ёкуб Алиев мени Усмон Юсуповнинг олдида олиб кирди. У бафуржа суҳбатлашгач, менга Ўзбекистонга қайтишни таклиф қилди, бу ҳақда қамна хизмат қилаётган фронт қўмондонига хат ёзадиган бўлди. Шундай қилиб, мен 1946 йилнинг бошида Тошкентга қайтдим.

Иккинчи куни мени Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг тарғибот бўйича қотиби М. Г. Вахобов қабул қилди. У. ё. Алиев ва мен ўқовлашиб Усмон Юсуповнинг хонасида бўлдик. У таърифнома, буйруқ ва бошқа ҳужжатларим билан танишгач, Мавлон Гаффоровичга мени Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси лектори ва Олий партия мактаби ўқитувчиси этиб расмийлаштиришни таклиф қилди.

Янги ишимда оқ йўл тилаётиб, шундай деди: «Сен армияда ва ўқишда тўплаган билим ва тажрибаларингдан қелиб қикиб, партиявий-тарғибот ишларига ихтисослашмогинг керак». Кейик қўлимни қисиб, янги ишимда муваффақият тилади.

Шундай қилиб, Усмон Юсуповнинг хонасига офицер сифатида қириб, партия ходими бўлиб қикдим.

Раҳбарнинг фаолиятида, қўпгина жихатларидан ташқари, муҳим бир омил — психологик томони бор. Уни обрўси қўп жихатдан биринчи дарси билан белгилана-диган муаллимнинг илк қадамига такқослаш мумкин. Болалар жуда таъсирчан, сезгир бўлишади. Ўқитувчиини синфда биринчи бор қўришганда, уни тинглаб, қузатиб, у ҳақда ўз фикрларига эга бўладиларки, бу ўзқ вақт ўқувчи билан ўқитувчи ўртасидаги муносабатни белгилаб беради.

Бу ўринда бевосита ўқашлик бўлмаса-да, лекин партия раҳбари билан ҳам худди шундай ҳолат юз беради, дейиш мумкин. Раҳбарнинг обрўси, таъсири, меҳнатқашларнинг у ҳақдаги фикри, қўп жихатдан у ишга қандай қиришишига боғлиқдир.

Усмон Юсупов Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг биринчи қо-тиби бўлгач, аввало ўлка ҳаётининг энг муҳим муаммоси — сув ҳўжалиги билан шугулланди. У дехқонларнинг ташаббусини маъқуллаб, қўллаб-қувватлади, партия ташқилотини, халқ оммасини қатта сув ўқун қурашга қўтарди.

Бир йилдан кейин қамоа ва давлат ҳўжалиқларида, туманларда ва вилоятларда маҳаллий сугориш тармоқлари қуриш бўйича ҳашар қенгайиб қетди. 1939 йилда 270 қилометр ўзқнликдаги Қатта Фаргона қаналиқинг тарихда қисли қўрилмаган муддатда — 45 қун давомида ҳашар йўли билан қуриб битқазилиши халқ оммасини, ижодий зиёлиларни илҳомлантирди, улардаги меҳнат ташаббусқорлигини жўштирди, жумҳурият, партия ва шахсан Усмон Юсуповнинг мамлақатдаги, чет эллардаги обрў ва эътиборини оширди.

Ўша йили Ўзбекистон ССРнинг 25 йиллиги муносабати билан ва сугоришни, пахтачилиқни ҳамда халқ ҳўжалигининг бошқа соҳаларини ривожлантиришдаги ютуқлари ўқун Ўзбекистон Ленин ордени билан муқофотланди, бир неча минг меҳнат илқори ҳам орден ва медаллар билан тақдирланди.

Маълумки, муракқаб, фавқулодда вазиятларда инсоннинг иродаси, ахлоқий, маънавий фазилатларига эмас, балки гоаявийлиги, эътиқоди, самимияти ҳам синовдан ўтади.

Урушнинг дастлабки йиллари Россия, Украина ва Беларуссиянинг бир қатор вилоятларидан Ўзбекистонга уруш туфайли ота-онасидан айрилган 250 минг бола, 270

та йирик завод, фабрика ва корхона, 700 га якин илмий муассаса, олий ўқув юрти, бадий жамоалар кўчириб келтирилди. Буларга муносабат маҳаллий раҳбар ходимлар ва аҳоли учун синов бўлди.

Киска фурсатда ҳар бир корхона учун ишлаб чиқариш майдони топиб, ускуналарни ўрнатиб, фронт учун маҳсулот тайёрлашни йўлга қўйиш осон бўлмади. Жанг бўлаётган минтакалардан кўчириб келтирилган болаларга, ишчилар, инженер-техник ходимларга, фан, адабиёт, санъат арбобларига ва уларнинг oilаларига бошпана топиш, меҳнат ва ижод қилиш учун шарт-шароит яратиш янада мураккаброк бўлди.

Бу масалалар Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси бюросида муҳокама қилинганда, барча кишилар жумҳуриятга вақтинчалик келаётганларни меҳмондўстлик билан кутиб олиш лозимлигини таъкидлашди, фақат айрим кишиларгина турар жой, озиқ-овқат етишмаслиги, бошқа имкониятлар ҳам чекланганлиги ҳақида гапирди. Шунда Усмон Юсупов ҳамма байналмилалчилигини намойиш қилиши зарурлигини айтиб, бундай баҳоналарни рад этди. Эвакуация қилинганларни қабул этиш бўйича бир неча комиссия тузилди. Ўзбекистон аҳолиси келаётганларга самимий муносабат билдирди. Уларни ўз тугишганларидай қабул қилиб, бошпана, бзик-овқат, кийим-кечак беришди. Урушнинг оғир кунларидан бирида Усмон Юсупов шаҳар атрофидаги туманлар партия кўмиталари биринчи котибларини ҳузурига таклиф қилди. Ҳаммасини автобусга ўтказиб, заводларга олиб борди. Корхоналарда бўлишганда У. Юсупов биринчи навбатда ошхонага кириб, ишчилар учун тайёрланган овқатдан татиб кўрди, туман партия кўмиталари биринчи котибларидан ҳам шундай қилишни талаб этди. Ҳамма умумий овқатланиш ёмон йўлга қўйилганига, кўчиб келган ишчиларга дуруст гамхўрлик кўрсатилмаётганлигига ишонч ҳосил қилди.

Маиший муассасалар, турар жой ва бошқа шароитларни ҳам кўздан кечиришди. Ҳар бир туман маълум бир корхонага бириктирилди. Ҳар бир ишчи жамоасига иложи борича гамхўрлик кўрсатиш лозимлиги, уларнинг яшаши ва меҳнат қилишлари учун биринчи котиб шахсан жавобгарлиги алоҳида таъкидлаб ўтилди.

Уруш йиллари Тошкент самолётсозлик ишлаб чиқариш бирлашмасида директорлик қилган, урушдан кейин эса Москвада ишлаб, 1989 йилда 85 ёшида вафот этган Афанасий Михайлович Ярунин менга бошқа бир воқеани хикоя қилиб берганди.

— Корхонамиз 1941 йилнинг кузида Тошкентга кўчириб келтирилгач, бир неча кундан кейин Юсуповнинг қабулига бордим,— деган эди у.— У менга пешвоз чиқиб, олий ҳиммат мезбондай кўш қўллаб сўрашди. Мен завод цехлари қаерларга ва қандай жойлаштирилганлигини, корхонада қанча одам борлигини, қандай ёрдам зарурлигини гапирдим. Усмон Юсупович, турар жойдан ҳам, озиқ-овқатдан ҳам, одамлардан ҳам ёрдам берамиз,— деди.

Мен:

— Раҳмат, Усмон Юсупович, тўғриси, бундай қабул қилишингизни кутмагандим.

Ўзингизга маълум, бу ёқда уруш кетаяпти, ҳар қимнинг ташвиши ўзига етарли,— дедим. Юсупов жилмайди. Сухбат охирида елкамдан қучиб, қутилмаганда деди:

— Эртага бизда қурултой очилади. Сизни таклиф қиламан, Афанасий Михайлович! Мен унга бироз хайрон бўлиб қарадим. Котиб ҳазиллашаяпти шекилли,— деб ўйладим ичимда,— заводда ишлар бошдан ошиб-тошиб ётган бўлсаю, мен мажлисда ўтирсам.

Юсупов эса фикримни уккандай:

— Албатта, келинг,— деди жилмайиб,— афсусланмайсиз.

Эртаси куни курултойга бордим, очиги, бу ишни соф дипломатик мулохаза билан килдим — махаллий рахбарлар билан ўзаро муносабатда кибр-хавога берилмаслик керак, деб ўйладим.

Курултой президиумида одоб саклаб ўтирдим. Юсупов мени вилоят, туман микё-сидаги рахбарлар, илгор жамоа хўжаликларининг раислари, давлат хўжаликларининг директорлари билан таништирди. Хуллас, ўшанда бутун хаёлим заводда, ишлаб чиқариш жўш ураётган, станоклар очик майдонларда ишлаётган жойда бўлишига карамай, икки кун кимирламай мажлисда ўтиришимга тўғри келди. Ишчилар эса у ерда ёмгир куйиб турган шароитда биринчи харбий тайёрани йигишди.

Юсупов мени курултойга таклиф этиб нақадар доно иш қилганлигини эса кейинроқ тушундим. 1942 йилнинг киши Тошкентда дахшатли бўлди. Мамлакатнинг гарбий туманларидан юзлаб корхоналар, минг-минглаб болалар, ярадорлар қўчириб келтирилди. Марказдан галла келиши эса тўхтади. Колаверса, жуда қиска пайтда бунча микдордаги одамлар оқимини боқишга етадиган озик-овкатни гамлаш учун олдиндан ҳисоб-китоб қилишнинг ҳеч бир иложи йўқ эди. Бу масалада самолётсозлик заводи ҳам боши берк қўчага кириб қолди. Охири ишчиларимизни боқиш учун ҳеч вақо қолмади. Рухим чўккан ҳолда Марказий Қўмитага бордим, наинки, шаҳардаги умумий аҳвол менга беш қўлдай маълум эди. Озик-овкат биринчи навбатда болалар ва ярадорларга бериларди, уларга ҳам етмаётган эди.

Бирок Юсупов мени яхши қабул қилди. Гапларимни диққат билан тинглагач, деди: — Бугуноқ Самарқандга боргин. Иброҳимовни эслайсанми, мен сени у билан курултойда таништирганман? Ўшанга мурожаат қил, у албатта ёрдам беради. Ўзбек халқининг яхши бир одати бор, кишини таниса, яхшилигини билса, бошига қулфат тушганида ҳамиша ёрдамини аямайди, сўнгги бурда нонигача беради.

Юсупов ҳақ бўлиб қикди. Самарқанддан уч вагон озик-овкат олиб қелдим. Бу бизга пишиқчиликка етиб олиш имконини берди.

Жумҳуриятдаги барча саноат корхоналари фронт эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган қилиб қайта жиҳозланди. Бир неча ой мобайнида бутун Ўзбекистон фронтга оддий милтик ўқидан тортиб, тайёрагача, парашютдан тортиб, минагача етказиб берадиган харбий аслаҳахснага айлантирилди. Бу ерда ишлаб чиқарилаётган озик-овкат маҳсулотлари, шунингдек уст-бош ва пойабзалнинг асосий қисми ҳам харбий қисмларга юборила бошланди. Йигитларнинг қарийб ҳаммаси фронтга жўнаб кетишди ёки харбий корхоналарда меҳнат қила бошлашди. Жанг майдонларида ўзбекистойлик 600 минг йигит ҳалок бўлди.

Ўзбекистон меҳнатқашлари ўз ватанпарварлик бурчларини ана шундай бажариб, герман фашизми ва япон милитаризми устидан қозонилган ғалабага салмоқли ҳисса қўшдилар. Табиийки, барча ишларни Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси ва жумҳурият ҳукумати ташкил этди ва раҳнамолик қилди.

Партия ишидаги асосий бўгин — кадрлардир. Уларни танлаш, жой-жойига қўйиш- ва фойдаланиш, талабчанликни гамхўрлик билан қўшиб олиб бориш, мунтазам эътибор бериб, ҳатти-ҳаракатларини ҳолисонило баҳолаш, лозим бўлган пайтларда кадрларни тухматдан, обрўсизланишдан саклаб, авлодларнинг бири иқкинчисининг ўрнини эгаллашини, давомийлиги ва бирлигини таъминлаш энг муҳим вазифа саналади.

Биз шу билан фахрланамизки, жумҳуриятимизда 30-йиллардаги, 40—50-йиллардаги қатагон, урушдаги қатта йўқотишларга қарамай, юзлаб ва минглаб ҳалол, садокатли, меҳнатсевар, обрўли рахбар ходимлар етишиб қикдй. Агар ўша даврдаги вилоят партия

кўмиталари биринчи котибларини эслайдиган бўлсак, биринчи навбатда Малик Абдураззоков, Мурод Жўрабоев, Сергей Константинович Емцов, СобирчКамояов, Турсун Камбаров, Абдураззок Мавлонов, Носир Махмудов, Карим Мукимбоев, Орзи Махмудов, Мансур Мирзаахмедов, Нор Ёкубов, Нуриддин Муродов, Каюм Муртозоев, Сирож Нуриддинов, Пиржон Сеитов, Халил Турдиев, Константин Константинович Шубладзе ва бошқаларни тилга олиш мумкин. Улар ҳаммаси барча билим, тажриба ва куч-қувватларини халқ иши учун сарфлаб, дунёдан ўтиб кетишди, ўзларидан яхши ном қолдиришди.

Биз, партия, уруш ва меҳнат фахрийлари, 40—50-йилларнинг кадрлари тез-тез тўпланиб, ўша даврларда қандай меҳнат қилганлигимизни, яшаганлигимизни эслаймиз. Кейинги йилларда баъзи раҳбарларнинг бузилиши, порахўрга, кўшиб ёзувчига айланиши оқибатида чўлу қурук барабар ёниб, минглаб халол ходимлар ва уларнинг оила аъзолари ҳибсга олинганлигига, жисмонан ва маънан топталганига чин юракдан ачинамиз ва бундай гайри қонуний, халқимиз шаънига доғ тушириши мумкин бўлган воқеалар ортиқ такрорланмаслиги учун жумҳуриятда олиб борилаётган тадбирларда холи-қудрат иштирок этаяпмиз.

Кадрларга қандай муносабатда бўлиш ва уларни қандай авайлаш лозимлиги хусусида бир мисол келтираман.

Жамил Акрамов САКУни (Ўрта Осиё Коммунистик дорилфунуни) битиргандан кейин Пахтаобод туман партия кўмитасига иккинчи котиб этиб сайланди. Биринчи котиб Элмуродов¹ камалганидан кейин, уни ҳам турли хил гуноҳларда айблай бошлашди. У Усмон Юсуповга мурожаат қилиб, текширув ўтказишни илтимос қилди. Марказий Кўмитанинг туманга келган масъул ташкилотчиси Иброхимов бошлиқ комиссия масалани ҳар томонлама ўргангач, Акрамов ишда бир қатор камчиликларга йўл қўйганлигини, лекин жиноят, лавозимини суиистеъмол қилмаганлигини аниқлади.

Шундан кейин Акрамовни Кизилтепа туман партия кўмитасига биринчи котиб қилиб жўятишди. У ерда Ички ишлар вазирлиги туман бўлими бошлиғи Хамидов туман биринчи котибига қўнғирок қилиб, бир ишни қўриб чиқиш учун хонасига келишни таклиф қилади. Акрамов эса Хамидовга, ўзингиз туман партия кўмитасига келинг, деиди, у қўнмайди. Акрамов кадрларни ўрганиб, раҳбарлик ишларида фойдаланиш учун резервлар рўйхатини тузади ва Хамидовга юбориб, фикрини сўрайди.

У рўйхатни ўқиб чиқиб, чизиб ташлайди. Бир неча кундан кейин уларнинг баъзи бирларини камаш хусусида биринчи котибнинг розилигини сўрайди. Туман партия кўмитасининг эътирозига қарамай, уларни қамокка олади. Бу масала туман партия кумитаси бюросида фаоллар иштирокида муҳокама қилинганда, Хамидов партия бадалини беш ой тўламаганлиги маълум бўлади. Уни ВКП(б) сафидан чиқаришади. Ички ишлар вазирлиги вилоят бўлими Бухоро вилоят партия кўмитасига хат ёзиб, Акрамов-ни Кизилтепада ва илгари Пахтаободда жиддий ҳаётликларга йўл қўйганликда айблайди. Масала дастлаб қараб чиқилганда уни ишдан олишга қарор қилишади. Акрамов яна Усмон Юсуповга мурожаат қилади. Шундан кейин эртаси куни Тошкентдан етиб келган Иброхимов хат ва қарор лойиҳаси билан танишгач, унга Пахтаобод бўйича қўйилган айблар асоссиз эканлигини тасдиқлайди. Натижада Акрамов ўз лавозимида қолади. Шундан кейин у бир неча туманда партия ташкилотларига бошчилик қилади. Тошкент қишлоқ туманида биринчи котиб бўлиб ишлаётганида эҳтиётсизлик қилади — кекса большевик, уруш қатнашчиси бўлган отасига уй қуриб беради. Шу айби учун уни ишдан олишиб, Оккўргондаги давлат хўжалигига директор қилиб жўнатишади. Бу ерда яхши

ишлаб, хўжалик иктисодиётини кўтаради. Шундан кейин уни Сурхондарё вилоятининг Денов туманига жўнатиб, туман партия кўмитасининг биринчи котиби этиб сайлашади. Бу ерда уч йилда пахта хосилдорлигини гектаридан 25 центнердан 33 центнерга кўтаради. Туман барча ишлаб чиқариш кўрсаткичларини ортиги билан бажаради. Шу муносабат билан 1952 йилда Акрамовни Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига тавсия этиш учун ҳужжатлар тайёрлана бошланади.

Шу орада ўша пайтда мамлакат пахтачилик вазири бўлиб ишлаётган, Тожикистонда иш билан юрган Усмон Юсупов Акрамовнинг уйига меҳмон бўлиб келади. Акрамов устозини зўр қувонч билан кутиб олади, кўй сўяди. Эски дўстлар йигилиб келишиб, дийдор кўришишади. Ажойиб зиёфатдан, юрак чигилларини ёзиб, дилдан суҳбатлашганларидан кейин Усмон ака Душанбе орқали Москвага учиб кетади.

Дўстининг уйидаги бу учрашув ва суҳбат ўрток Юсуповга сиёсий жихатдан қимматга тушади. Акрамовни эса туман партия кўмитаси биринчи котиблигидан озод этишиб, фахрли унвон учун тайёрланаётган ҳужжатлари бекор қилинади.

У Тошкентдаги уйига қайтади. Маълум вақт ишсиз юради. 1956 йилда бўлса керак, Жамил ака менинг олдимга кирди. «Битта истагим бор,— деди у,— меҳнат қилишни хоҳлайман, шунга имконият яратиб берсангиз». Уни давлат хўжалигига директор этиб тайинладик. Кўп ўтмай Калинин тумани партия кўмитасининг биринчи котиби этиб сайлашди. 1957 йилда мен Москвага кетдим ва уни 30 йилга яқин кўрмадим.

Ж. Акрамов хатоликларга йўл қўйиб, уни тузатди, ножўя хатти-ҳаракатларини афтига айтишганда, танқидни тўғри қабул қилди. Дехқонларни ва барча аҳолини жалб этиб, Каттакўргон сув омбори ва Тошкент яқинидаги бир қатор электр станциялар қурилишида иштирок этди.

Жамил Акрамов ҳозир 82 ёшда, пенсионер. Ҳамон тетик, меҳнат фахрийси сифатида жамоат ҳаётида фаол иштирок этиб, ёшларга ўз тажрибаларини ўргатапти.

Ўзбекистондаги уруш пайтидаги ва ундан кейинги йиллардаги аҳвол ВКП(б) Марказий Кўмитасининг эътиборини тортди. Шубҳасиз, жумҳурият меҳнатқашлари фронт ва Ватан олдидаги ўз бурчларини шараф билан бажардилар. Лекин шу нарса ҳам аниқки, урушнинг дастлабки йиллари пахта етиштириш қарийб уч баравар қамайиб кетди, (1940 йилда 1.416 минг тонна пахта тайёрланган бўлса, 1943 йилда 520 минг тонна тайёрланди). Ушбу масала ВКП(б) Марказий Кўмитасининг Ташкилий бюросида муҳокама этилганида раислик қилувчи А. Шчербаков Усмон акага шундай деган эди: «Нима қилаёсиз, ўрток Юсупов, шундай қийин пайтда армия ва халқни иштонсиз қўймоқчимисиз?» Ўша муҳокамада У. Юсуповга ва жумҳурият Халқ Қомиссарлар Қенгаши Раиси Абдурахмоновга қаттиқ хайфсан берилган эди.

Кейин иш секинлик билан тузатиб борилди. Объектив сабаблар эътиборга олинмади. ВКП(б) Марказий Кўмитаси Ўзбекистон бўйича яна иккита қескин қарор қабул қилиб, раҳбарларни огоҳлантирди ва жазолади.

И. В. Сталин Усмон Юсуповни ҳурмат қиларди, Берия билан у хизмат юзасидан боғланган, Микоян билан эса дўст эди. У. Юсупов бундан фойдаланиб, кўпинча масалаларни, ҳатто партия ташкилотларига дахлдорларини ҳам, шу кишилар орқали, яъни ҳукумат йўли билан ҳал қилаверарди. Марказга унинг устидан шикоятлар туша бошлади.

Бундай шароитда жумҳуриятда нималар бўлаётганлигини чуқур ўрганиш, вазиятни соғломлаштиришда ёрдам кўрсатиш учун 1949 йилнинг февралда ВКП(б) Марказий ч

Кўмитаси Сиёсий бюроси Ўзбекистон бўйича С. Д. Игнатъев бошлик Вакиллар аппаратини таъсис этади. У тахминан 20 кишидан иборат бўлган ўз ходимлари билан ўша йилнинг апрель ойида Тошкентга келиб иш бошлади.

Илгари Турккомиссия, кейин ВКП(б) Марказий Кўмитасининг Ўрта Осиё бюроси бўлган. Улар минтақадаги беш жумхурият ҳудудида иш юритган ва 1934 йилда тугатилган. Бу гал факат Ўзбекистон бўйича ВКП(б) Марказий Кўмитасининг Вакиллар аппаратини таъсис этишди. Бунинг устига, у маҳаллий ташкилотлар билан маслахатлашилмай ва ташкилий жихатдан улар билан боғланмаган ҳолда, бевосита ВКП(б) Марказий Кўмитасига итоат этадиган килиб (ҳудди ҳозирги тоғли Қорабоғдаги сингари) таъсис этилди. Акли-хуши жойида бўлган ҳар бир одам бу нима эканлигини ва ундан қандай мақсадлар кўзда тутилганлигини тушунарди.

Семен Денисович бунга қадар вилоят партия кўмитасини ва Белоруссия Компартияси Марказий Кўмитасини бошқарган эди. Тошкентга келиши билан дарҳол ишга киришиб кетди ва атрофига фаолларни жипслаштирди. Жумхурият ҳаётининг қарийб барча соҳасини ўрганиб, ҳаммаси ҳақида ВКП(б) Марказий Кўмитасига ҳисобот беришди. Шуни айтиш керакки, С. Д. Игнатъев ва унинг ходимлари айрим фойдали ишлар-ни қилишди, гарчи баъзида улар билан жумхурият раҳбарлари ўртасида аниқ масалалар бўйича ихтилофлар юзага келиб, ўз вақтида бартараф этиб борилган бўлса ҳам. Роппа-роса бир йилдан кейин, 1950 йилнинг апрелида Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг пленуми бўлиб, Марказий Кўмита бюросидаги аҳвол муҳокама қилинди. Уч кун мобайнида бюро аъзолари бир-бирини каттик танқид қилишди, содда қилиб айтганда, дўппбслашди. Ҳаммадан кўп «калтак» еган Усмон ака бўлди.

Шуниси галатики, пленумда бизлардан — вилоят партия кўмиталари котибларидан биронтамиз сўзламадик, факат жумхурият раҳбарларининг ўзлари бир-бирлари билан жиккамуш бўлишди. Пленум У. Юсуповни Марказий Кўмита биринчи котиби лавозимидан, А. Абдурахмоновни эса Вазирлар Кенгаши Раиси лавозимидан олди. Номзодлар тавсия этилаётганда эҳтирослар яна жунбушга келди. Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси биринчи котиби лавозимига уч ўртокнинг номзоди тилга олинди. Лекин Усмон аканинг ҳурмати учун унинг таклифи инобатга олинди ва Амин Эрматович Ниёзов биринчи котиб этиб сайланди.

Унинг ўрнига — Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши Президиуми Раислигига ўрток Юсупов Шароф Рашидовни тавсия қилди. Шу захоти бир нечта киши эътироз билдириб гапиришди. Бу лавозимга вилоят партия кўмитасининг биринчи котиби бўлиб ишлаётган икки кишининг номзоди тавсия қилинди. Усмон Юсупов Шароф Рашидовнинг таржимаи ҳоли ва ишига таъриф бериб, унинг номзодини қўллаб-қувватлашни каттик илтимос қилди. Шундан кейин кўпчилик овоз билан Ш. Рашидов сайланди.

Вазирлар Кенгаши Раислигига ҳам Усмон Юсуповнинг тавсияси билан Абдураззок Мавлоновни тайинлашди. Унинг номзоди устида тортишув бўлмади.

Шундай қилиб, жумхуриятнинг учта асосий лавозимига (Марказий Кўмита биринчи котиблигига, Олий Кенгаш Президиуми Раислигига ва ҳукумат бошчилигига) Усмон ака тавсия этган, хизмат зинасидан юқорилаб борганликлари учун биринчи навбатда шу одам олдида қарздор бўлган кишилар сайланди.

Шу пленумда С. Камолов кишлок ҳўжалиги бўйича, мен тарғибот бўйича Марказий Кўмита котиблари этиб сайландик (бунга қадар Наманган вилоят партия кўмитасининг биринчи котиби бўлиб ишлардим). Ярим йилдан кейин эса Тошкент вилоят партия кўмитасининг VI Пленумида (1950 йил 3—4 сентябрда) мени вилоят партия кўмитасининг

биринчи котиби этиб сайлашди. Ўша вақтда жумхурият Олий Кенгаши Раиси ҳам эдим. ВКП(б)нинг Ўзбекистон бўйича вакиллар аппаратини таркатиш хусусида ошкора айтган фикрим Марказкўмдан кетишимга бахрна бўлди.

Вакиллар аппарати 1951 йилнинг январда тугатилди. С. Д. Игнатъев ВКП(б) Марказий Кўмитаси ташкилий-партиявий ишлар бўлими мудир бўлиб ишлай бршлади. Бир йил ўтгач, уни СССР Давлат хавфсизлиги вазири этиб тайинлашди. Партия XIX съездида С. Д. Игнатъевни КПСС Марказий Кўмитаси котиби этиб сайлашди, айна пайтда у Давлат хавфсизлиги вазири вазифасини ҳам бажараверди.

Семен Денисович 1953 йилда сал бўлмаса отилиб кетай деди. Берия ўзидан масъулиятни соқит қилиш учун, С. Д. Игнатъевни «врачлар иши»ни яратишда айблади. Уни камаш учун рухсат берилишини сўраб Сиёсий бюрбга мурожаат қилди.

Бирок синчиклаб текширганда шу нарсга маълум бўлдики, С. Д. Игнатъевнинг бу ишга бевосита дахли йўқ экан, ўша кунлари инфаркт бўлиб шифохонада ётган экан.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг апрель (1950 йил) Пленумидан кейин Усмон Юсуповни И. В. Сталин қабул қилди. Шу суҳбатдан кейин СССР пахтачилик вазирлиги ташкил қилиниб, у вазир этиб тайинланди. Москвада яхши бир бинони беришди, пахтачилик ва сугориш бўйича энг тажрибали мутахассислар асосан Ўзбекистондан боришиб, шу вазирликнинг масъул ходимлари бўлишди.

Бу вазирликнинг ташкил этилиши ўз вақтида қилинган фойдали Иш бўлди. Гап шундаки, уруш йиллари давлат пахта захираси батамом тугаган эди. Уруш эса нефть, галла ва пахта армия ва халқ учун сув ва хаводек зарур эканлигини кўрсатди.

Америкада атом бомбаси яратилганлиги, япон шаҳарлари Хиросима ва Нагасакига ташланган бу дахшатли қуролнинг ҳамма нарсани йўқ қилувчи қучи, Черчиллнинг Фултондаги нутқи, НАТОнинг ташкил этилиши ва кечаги иттифокчиларимизнинг бошқа тажовузқорона қадамлари бутун дунё олдига «совук уруш»ни қўндаланг қилиб қўйди. Бундай шароитда мамлакат раҳбарлари душманларнинг хатти-ҳаракатларини йўққа чиқариш, учинчи жаҳон урушига йўл қўймаслик ва мамлакатнинг ҳарбий-стратегик қуч-қудратини мустаҳкамлаш бўйича ишларни кенг қулоқ ёйдириб юбордилар. Пахта учун қураш мана шу катта ишнинг асосий таркибий қисмларидан эди, яъни аҳолини қийим-кечак, озиқ-овқат билан, саноатни эса ҳам ашё билан таъминлашга, валюта учун пахта экспорт қилишни қўпайтиришга, давлат пахта захирасини тиклашга алоҳида эътибор берилга бошланди.

Вазирлик олдига мана шундай вазифалар қўйилган эди. Усмон Юсупов янги ишга унга хос бўлган гайрат-шижоат, қатъият билан қиришди. Мамлакатда пахта ишлаб чиқариш бир мунча қўпайди. Лекин афсуски, вазирлик фаолиятида айрим муваффақиятсизликлар ҳам юз берди. Юқори доираларда, нима учун пахта бўйича вазирлик бор-қу, гўшт, галла, сут, лавлаг ва бошқалар бўйича вазирликлар йўқ.деб бир-бирига ҳазил қилишарди. Табиийки, бундай гап-сўзлар ўз-ўзидан пайдо бўлгани йўқ. Пахтачилик вазирлигининг таклифига биноан СССР Вазирлар Кенгаши 1952 йил 19 февралда РСФСР, Украина ССР ва Молдавия ССРнинг бир қатор вилоятларида пахта етиштириш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу қарорда қайси вилоятнинг қанча майдонга пахта экиши қуйидагича белгиланган эди: Ставрополда — 92.500 гектар, Краснодар ўлкасида — 172.500 гектар, Грозний вилоятида — 36.600 гектар, Догистон АССРда — 28.500 гектар, Шимолий Осетия АССРда — 5000 гектар, Кабардин АССРда — 8000 гектар, Ростов вилоятида — 85.000 гектар, Қрим вилоятида — 30.900 гектар, Сталинград вилоятида — 25.000 гектар, Астрахан вилоятида — 10.000 гектар, Украина

ССРда — 443.000 гектар. Молдавия ССРда — 5000 гектар.

Кейин маълум бўлишича, бу масала хал этилаётганда жумхуриятларнинг эътирозлари хисобга олинмаган экан. Бу зоналар учун мос келадиган пахта навларининг йўқлиги (асосан № 611—б ва № 1288 пахта навларини экишган) жойларда яхши шарт-шароит яратилмаганлиги ва моддий-техника таъминотидаги узилишлар мураккаб хо-латни юзага келтирди. Илгари галла, картошка, канд лавлаги ва бошка экинлар экиб, мўл ҳосил етиштириб келинган майдонлар пахта билан банд қилинган, ҳатто энг оз миқдорда ҳам ҳосил ололмадилар. Натижада жамоа ва давлат хўжаликлари, МТСлар катта иқтисодий зарар кўришди. Шундан кейин СССР Вазирлар Кенгаши йил якуни бўйича бу зоналарда пахта экишни таъминлади ва бу аҳволга вазир ўрток Юсуповнинг эътиборини қаратиб, унинг ҳатти-ҳаракатларини аччиқ иборалар билан таърифлади.

Пахтачилик вазирлиги ва Ўзбекистон ўртасидаги муносабатларда ҳам салбий ҳоллар пайдо бўлди. 1951 йилнинг кузида об-ҳаво паст келди. Тинмай ёмғир ёғиб, пахтанинг очилиши кечикди, йигим-терим ишлари мураккаблашди. Табъийки, бундай шароитда жумхуриятнинг бутун аҳолиси битта мақсад — бутун ҳосилни йигиб-териб олиб, давлатга топшириш мақсади билан яшади. Ҳосил тақдири пахтачилик вазирлигини ҳам ташвишлантира бошлади.

1951 йил 19 ноябрда СССР Вазирлар Кенгашининг «Пахтачилик бўйича кечиктириб бўлмайдиган тадбирлар тўғрисида»ги қарорини (№ 4675) олди. Унда бизнинг илтимосларимиз ижобий ҳал этилганди — пахтакорларга қўшимча қанорлар, қаноп, автопокришқалар, галла, канд, чой ва бошка зарур маҳсулотлар ажратилганди. Лекин биринчи бандида А. Ниёзов ва Н. Мухитдиновнинг эътибори пахта йигим-теримини ташкил этишдаги камчиликларга қаратилган эди. Унда, жумладан шундай дейилган эди: «Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг биринчи қотиби ўрток Ниёзовга ва Ўзбекистон ССР Вазирлар Кенгаши Раиси ўрток Мухитдиновга пахта ҳосилини йигиб-териб, давлатга топширишга қониқарсиз раҳбарлик қилаётганликлари кўрсатиб ўтилсин ва улар оғохлантирилсинларки, агар яқин вақт мобайнида пахта ҳосилини тайёрлаш бўйича тадбирлар белгиланмаса, улар қаттиқ жазоланадилар».

8 декабрда яна бир қарор (№ 5003) келди. Унда шундай сатрларни ўқиш мумкин эди: «Вазирлар Кенгаши шуни таъкидлайдики, 5 декабрга қадар пахта тайёрлаш режаси 87,1 % бажарилди, ўтган йилнинг шу даврида эса Ўзбекистон ССР бўйича йиллик режа ортиги билан адо этилган эди. Ўрток Ниёзов ва ўрток Мухитдинов пахта тайёрлаш режасининг ўз вақтида бажарилиши учун шахсан масъулиятли эканликлари тўғрисидаги Вазирлар Кенгашининг оғохлантиришидан зарур ҳулоса чиқармадилар, йигим-терим ишларини амалга оширишда қутилганидай суръатни таъминламадилар ва партия ҳамда совет ташкилотларидаги айрим раҳбарларнинг пахта тайёрлаш давлат режасини бажаришга масъулиятсиз муносабатда бўлиш ҳоллари билан муроа қилишда давом этмоқдалар».

Шундан кейин А. Ниёзовга ва менга СССР Вазирлар Кенгаши қарори билан хайфсан эълон қилинган эди. Қарор остида СССР Вазирлар Кенгаши Раиси И. Сталин ва СССР Вазирлар Кенгаши Ишлар Бошқарувчиси М. Помазневнинг имзоси турарди.

Қарорни уч марта ўқиб, А. Э. Ниёзовга қўнғирок қилдим. У бу қарор қандай тайёрланганлигини билмаслигини, бу ҳақда у билан ҳеч ким гаплашмаганлигини айтди. Шахсан мен жуда изтироб чекдим: ахир бу ҳаётимда биринчи марта жазоланишим эди, яна кимсан — И. В. Сталин жазолаган. Бунинг устига Вазирлар Кенгаши Раиси бўлиб ишлаётганимга эндиgina етти ой бўлган бўлса (бу лавозимга 1951 йил 11 апрелда

тайинланган эдим). Эртаси куни СССР Вазирлар Кенгаши Раисининг ўринбосари В. А. Малишевга кўнгирок килдим, биз у билан дўстона муносабатда эдик. У мени тинглаб, ҳеч гапдан хабари йўклигини айтди ва шу заҳоти бошқа телефон билан кимгадир кўнгирок килди. Кейин бу қарор, пахта бўйича қабул қилинган бошқа қарорлар ҳам, СССР пахтачилиқ вазирлиги томонидан қиритилганлигини маълум қилди. Икки ойдан кейин Сталиннинг ўзи А. Э. Ниёзовга ва менга берилган жазони олиб ташлади. вазир Юсуповнинг ҳатти-ҳаракатларидан норози эканлигини изҳор қилди. Маленков ва Берияга ҳам гап тегди. Бу ҳақда кейинроқ гапираман.

1951 йилда пахта тайёрлаш режасини биронта ҳам жумҳурият бажаролмади. Ўзбекистон бўйича эса 94 фоиз адо этилди. 1952 йил январь ойида Ўзбекистон Қрмпартияси Марказий Қўмитасининг махсус Пленумини чақириб, йил якунини ҳар томонлама муҳокама қилдик. Пленумдан кейин пахтакорларнинг VIII қурултойи ўтказилиб, унда йўл қўйилган қамчиликлар ва фойдаланилмаётган имкониятлар ҳусусида очикчасига гаплашдик. Пленум қарори ва қурултойда қатнашган пахтакорларнинг мурожаатига асосан вилоятларда, туманларда, жамоа ва давлат хўжалиқларида социалистик мажбуриятлар қабул қилиниб, уларда 1952 йил режасини ошириб бажаришдан ташқари, ўтган йили берилмаган пахта ўрнини қоплаш ҳам қўзда тутилди.

Юзага келган аҳволни қараб чиқишда ва истикболни белгилашда жумҳурият иктисодиёти ривожланишига жиддий ҳалақит бераётган бир қатор заиф жойлар аниқланди. Фақат иттифок микёсидаги юқори идоралар ёрдами билангина ҳал этиш мумкин бўлган қўпгина масалалар тўпланиб қолган эди. Бундан ташқари, шу нарса маълум бўлдики, гарчи ҳар.йили ишлаб чиқариш, моддий-техника таъминоти, савдо ва бошқалар бўйича режалар тузилаётган, беш йиллик режаларида эса халқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари белгиланаётган бўлса ҳам, лекин жумҳуриятнинг раҳбар ташкилотлари юзага келган вазият, тўпланиб қолган қийинчиликлар ва иктисодиётнинг қелғусида янада жадал ривожланиши ҳал этилишига қўп жихатдан боғлиқ бўлган энг асосий масалалар ҳақида ВКП(б) Марказий Қўмитаси ва СССР Вазирлар Кенгашига қўпдан бери ахборот беришмаган экан.

Марказий Қўмита бюросида ҳар томонлама муҳокама қилгач, бу масалаларни Москвага маълум қилиш мақсадга мувофиқ, деган фикрга қелинди. Ҳисоб-қитоблар, тақлифлар ва бошқа ҳужжатларни тайёрлаш учун соҳалар бўйича бир нечта гурӯппа тузилиб, уларга Марказий Қўмита қотиблари ва Вазирлар Кенгаши Раисининг ўринбосарлари бошчилиқ қилишди. Барча материаллар тайёр бўлгач, уларни Ўзбекистон Қомпартияси Марказий Қўмитасида ва Вазирлар Кенгаши Президиумида қўриб чиқиб, мен ва Р. Е. Мельникбв (Марказий Қўмита иккинчи қотиби) бошлиқ бир гурӯх вакилларни Москвага юборишга қарор қилишди.

Пойтахтга қелгач, Роман Ефимович билан аввал С. Д. Игнатъев қабулида бўлдик. Кейин В. А. Малишев, ундан сўнг А. Н. Поскребишевнинг олдига қирдик, Уларнинг ҳаммаси яхши маслаҳатлар беришди ва қўлларида қелганча ёрдам қўрсатишди, Учинчи куни И. В. Сталин қабулида бўлиб, ҳал этилиши лозим бўлган масалаларни маълум қилдим, Илгари унинг асарларини ўқигандим, ўзини ҳам қўргандим, тингла-гандим, ҳатто телефон орқали сўзлашгандим. Эндиликда, унинг қабулида биринчи марта бўлганимда, салобати босиб, эсанқирадим, салом бердим, у ёғига гапимни тополмай қолдим. Лекин оддий қител қийган, ўрта бўй, истараси иссиқ бу одамнинг хотиржам, ҳайрихоҳона назари, паст овозда мулоқимлик билан гапириши ўзимни тутиб олишимга имқон берди.

Кўлимдаги хатларни кискача мазмунини баён килдим йўл-йўлакай у саволлар берди. Жавоб килдим. Кейин Мирзачўлни, Марказий Фаргона, Карши чўлларини ўзлаштириш учун сув хўжалиги қурилишини кенг кулоч ёйдириш ниятимиз борлигини, Қорақалпоғистонда йИрик шолиқорлик хўжалигини бунёд этишни мўлжаллаётганлигимизни маълум килдим ва бу режаларни амалга ошириш учун сув зарурлигини таъкидладим.

— Минтақадаги сувлардан жумхурият тўлиқ фойдаланяпти,— дедим,— эндиликда, бундан 90 йил илгари киевлик мухандис ва агроном П. Демченко илгари сурган гоёга қайтиб, шимолий дарёлар сувининг бир қисмини Ўрта Осиёга олиб келинса, давлат катта хажмда пахта, галла, чорва махсулотларига эга бўларди.

У Голодная степь (Мирзачўл) номи қандай пайдо бўлганлигини сўради. Мен бу жумхурият марказидаги бир миллион гектарга яқин майдон эканлигини, ўтмишда бу ерда пахта, мева, узум, сабзавот, галла ва беданинг ажойиб навлари етиштирилганлигини айтдим. У гавжум, обод, гуллаган маскан эди. Лекин феодал ҳукмдорлар ўртасидаги ўзаро урушлар, чет эл босқинчилари, айниқса араблар ва мўғулларнинг истилоси натижасида сугориш тармоқлари вайрон бўлган. Ҳозир бу ер туз, ботқоқ, қумли барханлар билан қопланган. Одамлар, ҳайвонлар, қушлар уни тарқатди. Ўлка халқлари бу ерни Мирзачўл дейди. Бу ном қайдан пайдо бўлганлиги ҳали илмий жихатдан асослангани йўқ. Лекин бу ном улуг олим, давлат бошлиғи Мирзо Улугбек номи билан боғлиқ, деган тахминлар бор. У чўлнинг бир неча жойида қудуқ қазитиб, сардобалар қуриб, атрофини ободонлаштирган. Узок йўл юриб келаётган қарвонлар бу қудуқ ва сардобалардан фойдаланишганда Мирзачўл (Мирзонинг чўли) деб ном беришган, Бир маҳал Сталин «Ҳожимуродов нима иш билан шугулланаяпти?» деб сўраб қолди. — Билмайман,— дедим. Кейин қўшимча қилдим: — Бир йил бурун кўрганымда, ўзи илгари ишлаган жамоа хўжалигида раис эди.

Сталин бу киши билан 1949 йил 21 декабрда танишган. Чимбой туманидаги «Большевик» жамоа хўжалигининг раиси Матёқуб Ҳожимуродов Ўзбекистон делегацияси билан И. В. Сталиннинг 70 йиллиғи байрам қилинишида қатнашган ва Қремлнинг Георгий залидаги қабул маросимида, протоколни бузиб, тикка унинг олдида борган, тугилган қуни билан табриклаган ва русча сўзларни қорақалпоқчага қориштириб, халқининг ҳаёти ва режалари ҳақида гапирган.

Сталин қулиб, унга ташаккур билдирган. Матёқуб ака Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР Олий Кенгашлари депутаты, Қорақалпоғистон вилоят партия қўмитаси ва Чимбой туман партия қўмитасига аъзо этиб сайланган. Ҳозир у пенсияда, Нукусда яшайди.

Сталин қабулидан чиккач, дарҳол Пиржон Сеитов (Қорақалпоғистон АССРнинг ўша пайтдаги Вазирлар Кенгаши Раиси) билан боғландим. Ҳожимуродов соғ-саломатлигини, тинчлигини, эски вазифасида ишлаётганлигини аниқладим.

Сталин билан суҳбатимга қайтиб шуни айтишим керакки, охирида бир дадиллик қилдим: Москвада жуда кўп, ҳатто майда масалалар бўйича ҳам қарорлар қабул қилиниши, бу эса уларнинг самарадорлигини пасайтираётганлиги ва жумхурият ҳукумати фаолиятини чеклаб қўяётганлиги ҳақида гапирдим. У менга каттик тикилди, лекин ҳеч нарсга демади. Шундан хурсанд бўлдимки, суҳбатимиз сўнгида И. В. Сталин «Хатларингиз қараб чиқилади», деди. Сув хўжалиги қурилиши катта дастури ҳақида у бир оғиз сўз айтди — «Киритинг».

Кремлдан Марказий Кўмитага пиёда келиб, С. Д. Игнатъевнинг олдида кирдим. У хаяжоним босилмаганлигини сезиб, диванга ўтиришни таклиф килди ва чой буюрди. Унинг хонасидан Ўзбекистон ваколатхонаси бошлиги Б. А. Одиловга кўнгирок килмокчи бўлдим. Семен Денисович, «Мен ўзим телефон киламан, сиз дамингизни олинг», деди. Шу пайт телефон жиринглаб колди. Семен Денисович: «Ха, шу ерда. Яхши, айтаман», деб жавоб килди. Кейин менга: «Сизни Маленков чакираяпти», деди.

Бешинчи каватга кўтарилдим. У дархол қабул килди. Хатларнинг мазмуни билан танишгач, ўша захоти Вазирлар Кенгаши Раисининг биринчи ўринбосари Г. И. Первухинга, ВКП(б) Марказий Кўмитаси машинасозлик бўлими мудир И. И. Кузьминга, ВКП(б) Марказий Кўмитаси кишлок хўжалиги бўлими мудир А. И. Козловга кўнгирок килиб, хатлар билан тезда танишиб чикиб, Вазирлар Кенгаши қарори лойиҳасини Ташкилий бюрога киритишни таклиф этди. Ўша куни Тошкентдан борганлар ҳаммамиз улар ҳузурида тўпланиб, Госплан, Молия вазирлиги ва бошқа иттифок идоралари вакиллари иштирокида биз олиб борган хатларни ўрганиш ва муҳокама қилиш, зарур ҳужжатларни тайёрлаш бошланди.

7 февралда ВКП(б) Марказий Кўмитаси Ташкилий бюроси мажлиси бўлиб ўтди. Кун тартиби бўйича навбат бизнинг масалаларга келганда, раислик қилувчи Г. М. Маленков менга сўз берди. Иил якуни, жумҳуриятнинг имкониятлари ва истикболи ҳақида қисқача гапириб, тақдим этилаётган лойиҳаларда Ўзбекистондаги мавжуд муаммоларнинг кўпи ўз ифодасини топганлигини таъкидладим.

Маленков ўтирганларта мурожаат қилиб, қарорларнинг лойиҳалари ҳамманинг кўлида эканлигини айтди ва қандай фикр-мулоҳазаларингиз бор, Деб сўради. Н. С. Хрущёв бу йил жумҳурият қанча пахта бериши билан қизикди. Режада белгиланган рақамни айтдим. П. К. Пономаренко тақдим этилган қарорларни қабул қилишни таклиф килди. Ҳамма қарорларни қабул қилиш учун овоз берди. Г. М. Маленков қарорлар қабул қилинганлигини эълон қилди ва менга мурожаат этиб сўради: «Сизнинг яна қандай гапларингиз бор?» Бу қарорларни олиб кетиш истагим борлигини айтдим. У ўз ёрдамчиси Сухановга уярни имзолаш учун дарров тайёрлашни буюрди.

1952 йил бошида Тожикистон Компартияси Марказий Кўмитаси биринчи қотиби Бобожон Гафуров И. В. Сталин номига мактуб йўллади. Бу мактубида у тор, эгатларга; жумладан 60—70 сантиметрли ўрнига 45 сантиметрли эгатларга чигит экиш тажрибасини баён этди. Бу усулнинг пахта ҳосилдорлигини оширишдаги, ер, сув ва ишчи қучларидан омилкорлик билан фойдаланишдаги афзалликларини батафсил таърифлаб, ҳозир Тожикистонда 70 фоиз майдонга шундай усулда чигит экилаётганлигини маълум қилди. СССР Вазирлар Кенгаши ўша йил 17 февралда пахтачилик вазирлиги раҳбарлигига ушбу тажрибани ўрганиш ва кенг ёйиш бўйича таклиф киритишни топширди.

Март ойида Б. Гафуров И. В. Сталинга яна бир хат юбориб, У. Юсупов устидан шикоят қилди. СССР Вазирлар Кенгаши 1952 йил 4 апрелда «СССР пахтачилик вазири ўрток Юсуповнинг Тожикистон ССРдаги илгор пахтакорларнинг тажрибасига нотўғри муносабати тўғрисида Тожикистон Компартияси Марказий Кўмитасининг хати» деб номланган қарор (№ 486) қабул қилди. Унда ўрток Юсупов қоникарсиз маъруза тақдим этганлиги ва Тожикистон Компартияси Марказий Кўмитаси ва Вазирлар Кенгаши билан қелишмасдан, бу жумҳуриятда 1953 йилда тор эгатларга чигит экиш режасини ўтган йили аслида экилган 97,5 минг гектар ўрнига, 56 минг гектар қилиб белгилаганлиги таъкидланди.

Вазирлар Кенгаши ўрток Юсуповнинг эътиборини илгор тажрибага ва СССР ҳукумати топширигига бундай муносабатга йўл қўйиб бўлмаслигига қаратди. Тор эгатларга чигит экишни кенг жорий этиш ва пахтачиликни механизациялаштириш масаласини ўйлаб қўришни ҳамда 1952 йилнинг 15 апрелидан кечикмай бу масала бўйича Вазирлар Кенгашига маъруза тақдим этишни унинг зиммасига юклади.

Ўзаро муносабатларни яхшилаш мақсадида У. Юсупов шу йил кузда Тожикистонга келди. Б. Гафуров билан учрашув самимий бўлган, деб айта олмаيمиз. Жумҳурият бўйлаб сафарида ўрток Юсуповга Тожикистоннинг ўша пайтдаги Вазирлар Кенгаши Раиси Ж. Расулев ҳамроҳлик қилди. Вазир ёрдамчиси Қўргонтепа шаҳар партия қўмитасидан Деновга қўнгирок қилиб, кўннинг иккинчи ярмида поездда Усмон Юсупов боришини туман партия қўмитаси қотиби Ж. Акрамовга маълум қилди. Юкорида бу воқеани эслаб ўтгандик. Унинг тафсилоти қуйидагича: Усмон Юсуповнинг Ўзбекистон туманига келишини билОят партия қўмитасида ҳам, жумҳурият Компартияси Марказий Қўмитасида ҳам деярли ҳеч ким билмади. Албатта, обкомнинг биринчи қотиби Жўрабоев ва вилоят ижроия қўмитаси раиси Ортикбў ўша захоти у ерга етиб боришди. У. Юсупов Ўзбекистоннинг бошқа биронта тумани ёки вилоятида бўлмай, Тожикистон орқали Москвага ўқиб кетди. Усмон ака бу учрашувда эски дўстларини қўрганлигидан хурсанд бўлиб, хиссиётларига эрк берди, партия Марказий Қўмитаси ва мамлакат ҳукуматдаги ишлар, Тожикистон ва Ўзбекистон раҳбарлари тўғрисидаги ўз фикрлари билан ўртоқлашди. Бир неча кундан кейин эса бу гап-сўзларнинг тўла матни нукта-вергулигача қўйилиб, Москвага маълум қилинди-ки, бу олий раҳбарликнинг норозилигини тугдирди. И. В. Сталин 1953 йил 5 мартда вафот этди, 9 мартда дафн этилди. Шундан кейин қўп ўтмай СССР пахтачилик вазирлиги тугатилди.

Усмон аканинг тақдирига Берия билан яқинлиги ҳам қўп жихатдан ёмон таъсир қўрсатди.

У. Юсупов 1937 йил 26 сентябрда бўлган Марказий Қўмитанинг IV Пленумида Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг биринчи қотиби этиб сайланди. Шундан кейин сал вақт ўтгач, Москвада Н. Ежов ишдан олиниб, отиб ташланди ва НКВДга раҳбарлик Бериянинг қўлига ўтди. Бутун мамлакатда ички ишлар органларини «ежовчи»лардан тозалаш бошланди. Шунда У. Юсупов И. В. Сталин ва Л. П. Берияга, кейинроқ эса Г. М. Маленковга хат йўллаб, жумҳуриятда йўл қўйилган қонунбузарликлар ва ички ишлар органларида нопок кишилар қўпайиб кетганлиги хақида ёзди, бу ташкилотларни янги кадрлар билан мустаҳкамлашни сўради. Ўшанда, бошқа жумҳуриятларда бўлганй сингари, Ўзбекистонда ҳам ежовчилар ўрнини Бериянинг одамлари эгаллади.

У. Юсупов билан Берия яқинлигининг бошқа сабаби ҳам бор. Бу уран ва олтин билан боғлиқ масаладир. Юкорйда айтганимиздек, уруш тугаши биланок АКШ дунёда вазиятни кескинлаштириш, атом бомбаси билан қўрқитиш йўлини тутди. Сталин ҳар қандай қилиб бўлса ҳам ўз атом саноатимизга эга бўлиш вазифасини қўйди. Бунинг учун эса биринчи навбатда уран керак бўлиб, уни чет элдан факат тиллага сотиб олиш мумкин эди. Сталин мамлакат ҳудудида уран қонини қидириб топиш, қазиб олиб, заводларга ташиб келтириш ва ишлаб чиқаришни назорат қилишни шахсан Бериянинг зиммасига юқлаб, унга қатта ҳуқуқлар берди.

Маъданшуносларнинг изланишлари натижасида мамлакат учун зарур бўлган мазкур қазилма бойликлар, яна бир қатор қамёб металлларнинг қонлари Зарафшон ва Фарғона водийсида, Қизилқумда мавжудлиги маълум бўлди. Урушдан кейинги йилларда бу

туманларда шахталар, заводлар, посёлкалар, шахарлар бунёд этилди, одамларнинг яшаши ва меҳнат килиши учун бошқа шарт-шароитлар яратилди. Янги конларда минглаб маҳбуслар меҳнат килиб, тайёрланган куймалар маҳфий заводларга ва омборларга юборилди. Канча уран ва тилла тайёрлаб жўнатилганлиги хақида Берия ва Юсуповга маълумот бериб турилди. Табиийки, бундай ишлар мамлакатнинг кимматли металл конлари аниқланган бошқа минтакаларида ҳам амалга оширилди.

Шундай килиб, киска вақтда АКШнинг атом монополияси тугатилди, водород бомбасини эса СССР биринчи бўлиб яратди.

Пихини ёрган игвогар ва амалпараст Берия жуда тез Сталиннинг ишончига кирди, айниқса унинг умри охирида турли хийла-найранглар билан энг яқин одамига айланди. Бериядан ҳамма, шу жумладан Сиёсий бюро аъзолари ҳам кўркишарди.

Сталин вафот этгач, Берия ярим йил КПССМК биринчи котиби сайланмаганлигидан фойдаланиб, давлат тўнтаришини тайёрлаш учун пинхона ҳаракатни кучайтириб юборди. Ўзига қарши бўлган кишиларни вазифасидан четлатди ёки обрўсизлантирди, марказда, шунингдек жойларда таянса бўладиган кишиларни кидириб, юқори лавозимларга қўйди. Унинг асосий муддаоси мамлакатда ҳокимиятни қўлга олиш эди. Ўшанда Берия мени ҳам йўқотмокчи (оттириб юбормокчи) бўлди. Мени унинг чангалидан Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси бюроси ва КПСС МК Сиёсий бюросининг кўпчилик аъзолари кутқариб қолишган.

1953 йил апрель ойининг охирида бизни Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси биринчи котиби хонасига таклиф қилишди. Марказий Қўмита котиблари ва бюро аъзолари тўпланди. «Л. П. Бериянинг хати» келганлигини маълум қилишди. Ўша пайтда у КПСС МК Президиуми аъзоси, СССР Вазирлар Кенгашининг биринчи ўринбосари эди, Давлат хавфсизлиги қўмитасига ва мамлакат Ички ишлар вазирлигига бевосита раҳбарлик қилар эди.

Хатни овоз чиқариб ўқий бошлашди. Унинг мазмуни билан танишганимиздан кейин эса ҳамма жим бўлиб қолди. Гап шундаки, хатда миллий жумҳуриятлардаги кадрлар сиёсати тўғрисида сўз борарди. У шундай ёзилгандики, гўё партия ва давлат идораларини «миллийлаштириш» тўғрисида «гамхўрлик» қилинаётганга ўхшарди.

Шуниси галатики, ушбу мактубни муаллифнинг котибияти юборган эди (КПСС МКда кўриб чиқилмаганди).

Раислик қилаётган А. Э. Ниёзов сукунатни бузиб, ўтирганларга фикр-мулоҳазаларини билдиришни таклиф қилди. Кимдир рўйхат тузишни бошлаш керак, деди. Менга вазирликлар, маҳкамалар ва Вазирлар Кенгаши аппарати бўйича раҳбар кадрларнинг миллий таркибини аниқлаш ва миллатига қараб бирини иккинчиси билан алмаштириш тўғрисида таклифлар тайёрлашни тавсия этишди.

Сўз олиб, кўплаб малакали кадрлар тайёрланганлиги катта ютуғимиз эканлигини айтдим. Жумҳуриятнинг барча раҳбар идораларида муносиб ходимлар жамланган.

Албатта, айрим кадрларимизнинг нуксон ва камчиликлари бор, лекин ҳозир уларни ялпи алмаштириш масаласини қўйиш мумкин эмас.

Менга эътироз билдиришди: «Хамон хат юборилган экан, унга жиддий муносабатда бўлишимиз керак».

Бошқа баъзи бир, ўртоклар ҳам хатда баён қилинган таклифларга салбий муносабатларини билдиришдию, лекин анча эҳтиёт бўлиб гапиришди.

Эртаси куни хонамда ўринбосарларим М. 3. Мирзаахмедов, А. Н. Рудин, ёрдамчим Н. А. Сибирцев ва иш бошқарувчи вазифасини бажарувчи В. С. Гукасов билан бирга ўтириб,

Вазирлар Кенгаши мажлиси кун тартибини тузаётган эдим. Бирдан Москвадан кўнгирок килиб қолишди. Лаврентий Павлович гаплашмоқчи эканлиги тўғрисида огохлантириб, улашди. Берия саломлашмай, кўполлик билан «Нега сен менинг хатимга қарши гапирдинг?» деди. Унга жавобан мен Марказий Кўмита бюросида айтган нуктаи назаримни такрорладим. У сўзимни охиригача тингламай, мени ҳақоратлади. Мен унинг муносабати ва гап охангидан хайрон қолаётганлигимни айтдим. У яна сўкиб, кулингни кўкка совуртириб юбораман, деб телефон дастасини қўйди.

Шу захоти А. Э. Ниёзовга кўнгирок килиб, ундан МКнинг бошка котиблари билан биргаликда мени қабул қилишини илтимос қилдим. У, икки соатдан кейин қелишингиз мумкин, деди. Айтилган вақтда борсам, унинг хонасида Р. Е. Мельников ва М. А. Абдураззоков ўтиришган экан. Уларга Берия билан ўртамизда бўлган гапни айтиб, вазифамдан озод қилишларини сўрадим. Ўзок гаплашишди. Амин Эрматович «Ўйлаб кўрамиз», деди ва менга қизишмасдан, вазмин бўлиб туришни таклиф этди. «Келинг, 1 Май байрамини тинчликча ўтказайлик, кейин бир гап бўлар», деб ҳулоса қилди у. 1953 йил 1 майда Тошкент меҳнатқашларининг Ленин номидаги майдонда бўлган байрам намойишида мен ҳам минбарда турдим. Ўзимни қувноқ тутиб, жилмайиб, намойиш қатнашчиларининг олқишига жавоб бердим. Лекин бу пайтда ичимда изтироб чекаётганлигимни, миям қандай ноҳуш ҳаёллар билан банд эканлигини ҳеч ким билмасди. Мен билан сўзлашиб, янада қазабланган Л. П. Берия бошқаларни ҳам ишга сола бошлади.

3 майда туманга боришга тайёргарлик қўраётган эдим, Марказий Кўмитага чакириб қолишди. Борсам у ерда Марказий Кўмита бюро аъзолари ўтиришган экан, Биринчи котиб, ўрток Н. А. Мухитдиновни Вазирлар Кенгаши Раиси вазифасидан озод қилиш тўғрисида таклиф бор, деди.

Туркистон ҳарбий округи кўмондони генерал И. В. Петров сўради:

— Сабаби нима?

— Москвадан кўнгирок бўлиб, шундай қилиш лозимлигини айтишди,— деди А. Э. Ниёзов.

— Ким кўнгирок қилди? — деб сўради М. З. Мирзаахмедов.

— Берия кўнгирок қилди. Ўзбекистон Вазирлар Кенгаши Раиси этиб Усмон Юсуповни тайинлашни тавсия қилди.

Шунда бюро аъзолари, айниқса Р. Е. Мельников, А. М. Баскаков, В. А. Билбас, М. А. Абдураззоков ва бошқалар бу ишга рози эмасликларини айтишди ва МК бюроси Н. А. Мухитдиновни Вазирлар Кенгаши Раислигида қолдириш зарур, деб ҳисоблаётганлигини Берияга етказишни А. Э. Ниёзовга таклиф қилишди. Шу билан тарқалдик.

4 майда яна Марказий Кўмитага таклиф қилишди. Барча бюро аъзолари тўпланишганда, А. Э. Ниёзов яна Москвадан кўнгирок қилишганлигини, бизнинг қароримизни қўтишаётганлигини айтди. Биринчи бўлиб сўз олиб, мени исталган вилоятга ёки ижтимоий фақлар академиясига ўқишга юборишларини, Вазирлар Кенгаши раиси этиб эса У. Юсуповни тайинлашни таклиф қилдим. Бюро аъзоларидан айрымлари ўз нуктаи назарларини бир қатор мулоказалар билан асослаб, эътироз билдиришди. Ўзок ва қизгин муҳокамадан кейин секретариатга таклиф тайёрлашни Топширишди.

Уч йилча бурун Москвага кетган пахтачилик вазирлигининг барча раҳбарлари Тошкентга қайтишаётган эди. 6 май куни эрталаб, Амин Эрматович кўнгирок килиб, олдимга қелиб кета оласизми, деди. Бордим. Унинг хонасида Марказий Кўмита котибларидан бир нечтаси ўтирган эди. У юзага келган вазиятдан ҳафа бўлиб ва ўзим қатъий илтимос қилаётганлигимни таъкидлаб, танишиб чиқиш учун қўлимга қўл берди. Бу мени

Вазирлар Кенгаши Раиси лавозимидан озод килиб, бу ишга ўрток У. Ю. Юсуповни тайинлаш, мени эса Вазирлар Кенгаши Раисининг биринчи ўринбосари ва Ўзбекистон ССР Ташки ишлар вазири этиб тайинлаш тўғрисидаги фармон лойихаси эди.

У билан танишгач, мени- чеккарок жойга ишга жўнатиш мумкин эмасми, деб сўрадим. Хамма эътироз билдирди. Шу боисдан, рози бўлдим. Куннинг иккинчи ярмида Марказий Кўмита бюро мажлиси бўлди. Амин Эрматович юкоридаги фармон лойихасини эълон килди. Хеч ким гапирмади.

Бюро мажлиси тугагандан кейин хамма менинг уйимга борди. Ярим кечагача бирга ўтириб, чой ичдик, юракдан гурунглашдик. Марказий Кўмита бюро аъзоларининг бундай самимий муносабати мени жуда тўлкинлантириб юборди.

ЎзССР Олий Кенгаши Президиуми Раиси Ш. Рашидов ва Президиум котиби Ж. Илхомова шу куни, яъни 6 майда мени вазифамдан озод килиш тўғрисидаги фармонга имзо чекишди.

7 майда янги ишимга бормокчи бўлиб турган эдим, бирдан Амин Эрматович уйидан кўнгирок килиб, Марказий Кўмитага келишимни буюрди. Бордим. Хонасига кир-ганимда, у кўришишга улгурмасимизданок, КПСС МКдан кўнгирок килишиб, мен ҳақимдаги қарорни ҳозирча амалга оширмай туришни таклиф этишганлигини айтди. Бу менинг КПСС МК аъзоси, СССР Олий Кенгаши депутати эканлигим, Вазирлар Кенгаши Раиси лавозими эса партия Марказий Кўмитаси Сиёсий бюроси номенклатураси эканлиги билан боғлиқ эди. Кейин маълум бўлишича, К. Е. Ворошилов, Н. С. Хрущёв, В. М. Молотов, А. А. Косигин, Н. А. Булганин мен ишимдан озод килиш мақсадга мувофиқлигига шубҳа билдиришибди. Берия эса қаттиқ талаб килибди. Уни Г. М. Маленков, Л. М. Каганович, А. И. Микоян кўллаб-қувватлабди. Шу сабабли куннинг иккинчи ярмида яна кўнгирок килишиб, қарорга рози бўлганликларини СССР Вазирлар Кенгаши йўли билан оғзаки маълум килишди.

8 май куни эрталаб ҳукумат биноси олдида Усмон Юсуповни кутиб олиш билан янги вазифамни адо этишни бошладим. Уни хонасига олиб кириб, хамма нарсани кўрсатдим, шундан кейин иккимиз узок суҳбатлашдик.

Бир кун ўтгач, яъни 10 майда юк машинасига рўзгор анжомларини ортиб, Гоголь кўчасидаги, илгари Файзулла Хўжаев яшаган уйни тарқ этдим ва оилам билан Оллон маҳалласидаги отам яшаётган эски ҳовлидаги (онам 1951 йилда вафот этган) бир хонали уйга кўчиб бордим. Бу ерда янги вазифага ўтгунимга қадар яшадим.

Вазирлар Кенгашида Москвадан қайтган ўртоқлар янги вазифаларни ўзлаштиргунга қадар, бир ярим ойдан кейин ноҳуш можаро бўлди. Партия йигилишида У. Юсупов билан келган, унинг ишончини қозонган ва ҳукуматда муҳим лавозимни эгаллаган ўртоқлардан бири ўз нуткида Вазирлар Кенгашида иккита гуруҳ — консерваторлар ва новаторлар гуруҳи юзага келиб, ҳаракат қилаётганлиги ҳақида гапирди. Унинг фикрича, гўё консерваторлар эскича ишлашга ўрганиб қолганликлари сабабли янгиликни жорий этишга қаршилиқ кўрсатишаётганди, иш услубини тубдан яхшилашга, халқ хўжалигини кескин юксалтириш ва бошқаларга тўсқинлик қилишаётганди. Новаторлар эса — булар Усмон Юсупович билан келган кишилар бўлиб, унинг раҳбарлигида ҳукумат, вазирликлар ва маҳкамаларнинг фаолиятини қатъий қайта кўриб чиқиш, кадрларни янгилаш ва бошқа тадбирларни амалга ошириш учун интилишаётган эмиш. У ҳукумат апаратини консерватор ҳодимлардан тозалаш вазифасини қўйди.

Мен шу захоти сўз олиб, бу нотикнинг соғлом, етук, жипслашган жамоани сунъий равишда икки гуруҳга бўлиб, бир-бирига қарши қўяётганлиги ва тажрибали ҳодимларни

асоссиз равишда консерватизмда айблаб, уларни ишдан четлатишга даъват этаётганлиги хакида гапирдим. Бундай баёнотлар ва хатти-харакатлар жамоанинг жипслигига, иш ва ҳукумат обрўсининг яхшиланишига зарар етказиши мумкин, дедим. Бу нотикнинг ўйламай айтган сўзи кўпчилик ўртокларнинг энсасини котирди, уч киши унинг фйкрига эътироз билдирди.

Усмон Юсупович етук арбоб сифатида юзага келган вазиятни, мажлисда иштирок этаётган коммунистларнинг кайфиятини дархол илгаб, ўзига якин ходимнинг жамоага берган баҳосига салбий муносабат билдирди ва яна гапини силликлаб, ҳаммамиз жипслашиб меҳнат килишимиз керак, деди.

Жамоада шундан бўлак жиддий можаро ёки келишмовчилик бўлганлигини эслай олмайман. Биз Усмон Юсупович билан кўлни кўлга бериб, дўстона ишлашдик. Лекин уни икки ёки уч марта Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси секретариатига чакириб, МК ихтиёрида бўлган талайгина йирик масалаларни ҳукуматда яккабошлик билан ҳал этиб юбораётганлиги тўғрисида эътироз билдиришди.

1953 йил 2 июлда КПСС МК Пленуми очилиб, унда Л. П. Бериянинг социалистик конунчиликни, партия Устави талабларини кўпол равишда бузганлиги, хизмат вазифасини суиистеъмол қилганлиги, давлатга ва халққа катта зарар етказадиган ўзбошимчаликларга йўл қўйганлиги масаласи муҳокама қилинди. Пленум Л. П. Берияни барча лавозимлардан бўшатиш ва партиядан ўчириш тўғрисида бир овоздан қарор қабул қилди. Мазкур Пленум ва унинг 1953 йил 10 июлда «Правда» рўзномасида эълон қилинган кенгайтирилган қарорлари, партия ташкилотлари обрў-эътиборини оширишда, социалистик конунчилик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлашда, ҳар бир ходимнинг шахсий масъулиятини кучайтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Унинг кадрлар тўғрисидаги шубҳали мактуби йўқ қилинди. Ҳамма шунга ишонч ҳосил қилдики, Бериянинг кадрлар тўғрисидаги «гамхўрлиги» игвогарона мақсадни — ходимлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни миллий асосда мураккаблаштиришни кўзда тутган эди. У бундан фойдаланиб, бировни миллатчиликда, иккинчи кишини шовинизмда айблаб, ўзига маъқул бўлмаган шахсларни йўқотмокчи бўлган эди. Кадрларни янгилаб, ўзининг қора ниятларини амалга ошириш учун жойларда таянчга эга бўлишни мўлжаллаганди.

Пленум топширигига биноан, Берия ва унинг шериклари иши юзасидан бир неча ой мобайнида тергов олиб борилди. Декабрь ойининг ўртасида алоҳида ҳарбий трибуналнинг суд мажлиси бошланди. 1953 йил 23 декабрда трибунал ҳукми билан Берия ва унинг энг якин шериклари отиб ташланди.

Орадан кўп ўтмай, 1954 йилда, мени эски ишимга тиклашди, яъни яна жумҳурият Вазирлар Кенгаши Раиси этиб тасдиқландим.

1988 йилда «Известия», «Литературная газета», «Московские новости» рўзномаларида, «Крокодил» ойномасида У. Юсупов хакида мақолалар босилди. Шу муносабат билан 34 партия, уруш ва меҳнат фахрийси «Правда Востока» рўзномасига ёзган, 1988 йил 16 октябрда босилган «Ошқоралик мезони — ҳақиқат» сарлавхали мактубда бу мақолаларни таҳлил қилишди, асоссиз айблар ва ҳақоратларни фош этишди, ўзлари билан узок вақт бирга ишлашган Усмон Юсупов тўғрисидаги ҳақиқатни айтишди, Таникли олимлар — тарих фанлари докторлари М. Искандаров ва Ф. Исмоков У. Юсупов хакида катта очерк ёзиб, унинг сиёсий кийфасини яратишди. Бу очерк ҳам 1988 йил 27 ноябрда «Правда Востока»да эълон қилинди.

Ёзувчи Комил Икромов ўз мақолаларида отаси Акмал Икромовнинг ҳалок бўлишида У.

Юсуповни айбдор ҳисоблаган ва у раҳбарлик қилган йилларда Ўзбекистонда 40 мингга яқин киши қатъиян қилинган, деган.

Лекин ҳамма иш учун яқка ўрток Юсуповни айблаш тўғри эмас. Қелтирилган рақам ҳам шубҳа тугдиради.

Иккинчи томондан, қатъиян билан боғлиқ ишларга Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг ўша пайтдаги биринчи қотибининг дахли бўлмаган, дейиш ҳам тўғри эмас. У, гарчи юрагида шу ишни хоҳламаса ҳам, барибир хизмат тақозоси билан — жумҳуриятнинг биринчи сиёсий раҳбари ва машъум «учлиқнинг раиси сифатида» чеккада тура олмасди.

«Еш ленинчи» рўзномасининг 1990 йил 21, 22, 23 август сонларида босилган «Ҳақиқат ўлмайди» сарлавҳали мақолада мен А. Иқромов, Ф. Ҳўжаев ва бошқалар қандай қатъиян қилинганликлари ва улар 1956 йилда қандай оқланганликлари ҳақида ёздим. Шунинг таъкидлаш керакки, А. Иқромов ва У. Юсуповнинг ўзаро муносабатлари, улар биргаликда ишлашган дастлабки йиллардаёқ, юмшоқ қилиб айтганда, у қадар қиллиқ бўлмаган.

Ўзбекистон КП(б)нинг 1929 йил март ойида Самарқандда бўлган IV съездида, бунгача Тошкент округ партия қўмитаси ташкилий бўлими мудири бўлиб ишлаган Усмон Юсуповни Ўзбекистон КП(б) Марказий Қўмитасининг тармок қотиби этиб сайлашди. Ана шунда жамоа ҳўжалиқларини ташкил этиш муддатлари, суръатлари, шакллари, қулоқларни тугатиш масалаларида у билан А. Иқромов ўртасида қелишмовчиликлар пайдо бўлди. Шу муносабат билан 1931 йил октябрда У. Юсупов ВЦСПС Ўрта Осиё бюроси раиси этиб сайланади.

Шу йилнинг декабрь ойида бўлган ВЦСПС пленумида У. Юсупов ва А. И. Микоян президиум столида ўтириб танишишади ва бу секин-аста дўстликка айланади.

1934 йилнинг декабрида У. Юсупов Москвага икки йиллик марксизм-ленинизм курсига юборилади. Ўқиши давомийда у Анастас Иванович билан тез-тез учрашиб туради, унинг квартирасида, иш жойида бўлади. Шу даврдан бошлаб Микоян унга мураббийлик қила бошлайди.

У. Юсупов 1936 йилда ўқишни тугатганидан кейин, А. Иқромов, Ф. Ҳўжаев ва МК бюросининг бошқа аъзолари унинг эски ишига қайтишига — МК қотиби бўлишига розилик билдиришмади. Шунда Микояннинг шахсий ташаббуси билан Усмон Юсуповни озик-овқат саноати халқ комиссари этиб таинлашиб, бу ишда у ярим йилдан кўпроқ ишлади.

ВКП(б) МКнинг февраль-март (1937 й.) Пленумида Н. Бухарин ва А. Риков фаолияти танқид қилиниши муносабати билан улар ишини кўриб чиқиш учун А. Микоян раислигида комиссия тузилди. Комиссия Пленумга тайёрлаган маърузасида Бухарин ва Риков партияга қарши фаолият олиб борадиган ўз гуруҳларини тузганликлари таъкидланиб, уларни жиноий жавобгарликка тортишни тақлиф қилди.

Пленум комиссия маърузасини прокуратурага топширди.

Уларни СССР Бош прокурори А. Вишинскийнинг талаби билан суд қилган Олий Суднинг ҳарбий хайъати ўзининг 1938 йил 13 мартдаги ҳукми билан 21 судланувчидан 18 нафарини, шу жумладан, А. Иқромов ва Ф. Ҳўжаевни ҳамолий жазога ҳукм қилиб, бир кундан кейин — 15 мартда улар отилдилар.

У. Юсупов А. Микоян билан бўлган кўплаб учрашувларида жумҳуриятдаги аҳвол, раҳбар ходимлар тўғрисида танқидий гапларни айтган. Ўзбекистонда бир марта ҳам бўлмаган Микоян эса, албатта, бу ахборотлардан Пленум учун маъруза тайёрлаётгандагина эмас,

балки 1937 йилнинг ёзида ВКП(б) МК Сиёсий бюросида А. Икромовнинг аризаси унинг иштирокида қараб чиқилганида ҳам фойдаланди.

Сталин Икромовни ҳалол одам деди, лекин Микоян, шунингдек уни қўллаб-қувватлаган Каганович, Ежов ва бошқалар Сталиннинг фикрини ўзгартириб, Икромовнинг жиноий жавобгарликка тортилишига эришишди.

Уни Ўзбекистон КП(б) Марказий Кўмитасининг 1937 йил сентябрда бўлган Пленумида ишдан олиб, партиядан ўчиришди. Лекин бу иш, баъзилар таъкидлаганидек, ўрток Юсуповнинг маърузаси бўйича эмас, балки И. В. Сталин ва В. М. Молотовнинг мактуби ва А. Андреевнинг ахбороти асосида қилинди. У. Юсупов 35 нотик каторида музокарада сўзга чиқди. Юқоридаги мактубни эса Н. Ежов ва А. Вишинский А. Микояннинг маърузалари асосида тайёрлашган эди.

III Пленумдан кейин ўн кун ўтгач, 1937 йил 26 — 28 сентябрда МКнинг IV Пленуми бўлиб, бир неча номзодни муҳокама қилиб, У. Юсуповни Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг биринчи қотиби этиб сайлади.

Орадан кўп ўтмай Н. Ежов социалистик қонунчиликни қўпол равишда бузганликда ва қўлидаги ҳокимиятни суиистеъмом қилганликда айбланиб, ВКП(б) МК қотиби лавозимидан олинди, қамалиб, отиб ташланди.

Ўшанда «учлик» ва «алоҳида кенгашилар ҳам тугатилди. Москва судларида йирик, шов-шувли ишлар қўрилмайдиган бўлди. Лекин мамлакатнинг чекка жойларида қуйи ташкилотларнинг ходимларига ва жиноий жавобгарликка тортилганларнинг оила аъзоларига нисбатан катагон давом этди. А. Икромовнинг хотини, болалари, ака-укалари, қариндошлари, ҳатто кекса ҳоласи, поччасигача шу йўсинда қамалиб, отилди ёки сургун қилинди. Уларнинг деярли ҳеч бири ёруғ кунларга етмай, лагерларда ўлиб кетишди.

Файзулла Хўжаевнинг укаси Ибодулла ўзини отиб ўлдирди. Онаси Райхон опа ва биринчи хотини Маликахон сургунда ўлишди. Иккинчи хотини Фотима ва кизи Вилоятхон қамол муддатини ўтаб бўлишгач, озодликка чиқишди. Катагон қилинган бошқа раҳбар ходимлар оилаларининг қисмати ҳам шундай бўлди.

Шундан кейинги йилларда ҳам ўлкамизнинг юзлаб иқтидорли ўғил ва қизлари ҳалок бўлганлигини асло оқлаб бўлмайди. Бунга, жумладан Усмон Носир ва Султон Сегизбоевнинг тақдирини мисол келтириш мумкин.

Усмон Носир 1912 йилда Наманган шаҳрида тугилган. Ёшлигидаёқ унинг одатдагидек бўлмаган таланти, зўр иқтидори борлиги маълум бўлади за тезда ўз асарлари билан элга танилади. Ёш ижодкор ҳеч қандай жинояти бўлмаган ҳолда катагон қилиниб, атиги 32 йил яшаб, сургундда ҳалок бўлди.

У Москвада бўлган ўзбек адабиёти ва санъати ўн кунлигидан қайтаётиб, вагонда Сталин тўғрисида қандайдир бир ножўя гап айтади. Бу гап дарҳол тегишли идорага етказилиб, шоирни қамашади ва Сибирга сургун қилишади. Магадандаги лагерда бўлганида, у оғир касал бўлганига қарамай, ижодини давом эттириб, шеър ва достонлар ёзади. 1943 йилда У. Юсуповга мактуб йўллаб, Сибирнинг қаттиқ совуғига организми дош беролмаётганлигини, Ўзбекистондаги исталган лагерга ўтишда ёрдам беришини сўради. У. Юсупов бу мактубни ўз таклифларини айтишлари учун жумҳурият Ёзувчилар уюшмаси раҳбарларига юборди. Улар эса талантли ҳамкасбларининг сургундан қайтишига қарши туришди.

Усмон Носир хатига жавоб ололмай, Кемероводаги маҳбуслар шифохонасида вафот этди. У Ўзбекистон раҳбарларининг тавсияси билан 1957 йил 21 мартда оқланди.

Кемероволикларга рахмат, шоир дафн этилган жойни топишда кариндошларига ёрдам беришди. 1988 йилда Усмон Носирнинг хокини Тошкентга олиб келиб, Чигатойдаги биродарлар кабристонига дафн этишди.

50-йилларда мен шоирнинг отаси Носирхўжа ака билан Мирзачўлнинг янги ўзлаштирилаётган ерида учрашган эдим, у ўша пайтда бу ерда гидротехник бўлиб ишларди. 40-йилларнинг охирида Наманганда ишлаганимда Усмон Носирнинг лотин имлосида нашр этилган бир нечта асарини ўқиганман. У хаёт, мухаббат, гўзаллик, инсонийлик, Ватан хақида жўшиб, калбдан куйлаган эди. Кисматни карангки, хаёт ва мухаббат хақида шундай зўр илхом билан ёзган бу йигит севган кизига уйланолмади, оила хаёти бахтини бир кун бўлса ҳам татиб кўролмади, ўзидан зурриёт колдирмади. Инсон ва инсонийлик тўғрисида куйлаб, ёвузликнинг қурбони бўлганлиги эса энг дахшатлисидир.

Ким билсин, Усмон Носир бокий умр кўрса, XX асрнинг Навоийсига, дунёвий шахсга айланармиди?!

Султон Сегизбоев 1899 йилда тугилган. 1916 йилда ўлкамизда бўлган галаёнда фаол'иштирок этган. 1918 йилда Коммунистик партия сафига ўтган. 1918 йилдан Оккўргон, Пискент волостларида ижроия кўмита ва инкилобий кўмиталарнинг раиси бўлган. Кейин Фаргона вилоятида совет ва партия идораларида рахбарлик лавозимларида, шу жумладан, «Фаргона» рўзномасининг мухаррири, вилоят партия кўмитасининг котиби бўлиб ишлади. Сўнгра Тошкент уезд кўмитасининг котиби бўлди. 1925—30 йилларда Москвадаги кизил профессура институтида ўқиб, уни аъло баҳолар билан тамбмлади. 1930—31 йилларда Бутуниттифок кишлок хўжалик академиясининг Ўрта Осиё филиали ва пахтачилик институтининг директори бўлди.

Козогистонга юборилиб, жумхурият Компартияси Марказий Кўмитаси кишлок хўжалик бўлими мудирлари бўлди. 1937 йилдан Шимолий Козогистон вилоят партия кўмитасининг биринчи котиби этиб сайланди. 1937 йил сентябрда Ўзбекистон ССР Халк Комиссарлар Кенгаши Раиси вазифасини бажара бошлади. ВКП(б)нинг XI, XVI, XVII съездлари делегати бўлди.

1937—38 йилларда СССР Олий Кенгаши Раисининг ўринбосари этиб сайланди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг IV Пленумида бошқалар катори унинг номзоди ҳам Марказий Кўмита биринчи котиблигига муҳокама қилинган.

У Жанговар Кизил Байрок ордени, бошқа орденлар ва медаллар, номи ёзилган соат ва қурол билан тақдирланган. С. Сегизбоев профессор илмий унвонига эга эди, ўзбек тилидан ташқари, рус, инглиз ва француз, қозқ тилларини биларди. Тошкент ва Москва олий ўқув юртларида сиёсий иқтисоддан дарс берган.

1938 йил 15 июнда Тошкент вилоят партия конференцияси очилди. Президиумда У. Юсупов, С. Сегизбоев ва Марказий Кўмита бюросининг бошқа аъзолари ўтиришган эди. Шу конференцияда иштирок этган делегатларнинг ҳикоя қилишича, маъруза бўлаётган пайтда бир одам Сегизбоев ёнига келиб, уни вестибюлга таклиф этади. У ўрнидан туриб, ташқарига чиқади. Шу пайт ички ишлар халк комиссари Апросиян У. Юсупов олдига келиб, унга нимадир деди.

Сегизбоевни шу йўсинда қамаб, 2 июнда марказга олиб кетишди. 1939 йил 25 февралда ҳарбий трибунал суди бўлди. Сегизбоев суддаги сўнгги сўзида шундай деди: «Хамма айбларни қийнаш йўли билан бўйнимга қўйишди. Ўз айбларимни тўла инкор қиламан, уларни тан олмайман. Ишимни қайта терговга юборишларингизни талаб этаман».

Суд икки соат давом этди. Уни олий жазога ҳукм қилишиб, шу қуниёк отишди. Истикболи

порлок партия ва давлат арбоби, олим ана шундай халок бўлди. Султон Сегизбоев Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитасининг таклифи билан 1957 йил 6 апрелда окланди.

У ҳақда гапирганда, асарларини, айниқса тарих ва иқтисодиётга оид илмий ишлари-ни алоҳида китоб ҳолида нашр этиш мақсадга мувофиқлигини айтиш керак. У Оккўргонда тугилиб ўсган, ҳозир учинчи ва тўртинчи авлодга мансуб қариндошлари ҳам шу ерда яшашади. Нима учун шу туманни Султон Сегизбоев тумани ёки Султонобод деб номлаш мумкин эмас?

1948 йилда ва 50-йилларнинг бошида Ўзбекистоннинг адабиёт ва санъат арбобларидан 20 нафардан ортиги — Х. Сулаймон, М. Шайхзода, Шукрулло, Шухрат, Саид Аҳмад ва бошқалар қамалиб, 15—25 йилга ҳукм қилиндилар ва Сибирдаги лагерларга жўнатилдилар. Бундай мисоллар кўп.

1953 йил 23 декабрда Берия билан бирга унинг ўринбосарлари, бошқарма бошликлари, НКВДнинг жумҳуриятлар ва вилоятлардаги органлари раҳбарлари ҳам олий жазога ҳукм қилиндилар. Булар орасида Бериянинг яқин одами бўлган, Ўзбекистонда ички ишлар органларини бошқарган Апросиян, Гоглидзе сингари шахслар брр эди. Мана шу кишилар беш ой давом этган тергов пайтида гувоҳлик бериб, Ўзбекистондаги барча қама-қама ва ҳукмларни олдиндан Марказий Кўмита биринчи қотибига маълум қилганмиз ва унинг розилигини олганмиз, дейишди.

Озарбойжон Давлат хавфсизлиги вазирлиги раҳбарлари ҳам шундай гувоҳлик беришди. Текширишда бу маълумот тасдиқланди ва Озарбойжон Компартияси Марказий Кўмитасининг биринчи қотиби, ВКП(б) МК Президиуми (Сиёсий бюроси) аъзолигига номзод Багиров олий жазога ҳукм қилинди.

У. Юсупов ҳақида берилган гувоҳликка келганда, КПСС МКда у билан танишиб чиқишгач, ишни муҳокама қилиш ва айбдорни партиявий ва давлат жавобгарлигига тортиш учун Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси ихтиёрига юборишга қарор қилишди.

Иш ва хат билан факат А. Э. Ниёзов ва Р. Е. Мельников танишдилар ва шу заҳоти пакетни қайтариб юбордилар. Улар иккиси бизни — бюро аъзоларини Марказкўмга таклиф қилишиб, материалларнинг мазмунини гапириб беришди. Марказий Кўмита бюросининг ёпик мажлиси ўтказиладиган кун тўғрисида қелишиб олдик.

Белгиланган муддатда бюро аъзолари тўпланишди. Хонага Усмон Юсупов кириб келди (муҳокама ёпик ва стенограммасиз бўлди). А. Э. Ниёзов ахборот берди. Амин Эрматович сўзининг охирида, У. Юсупов партия ва давлат масъулиятига тортиш учун лойиқдир, деди. Кимдир, бу масъулиятни қандай тушунса бўлади» деб сўради. А. Э. Ниёзов гап тополмай қолди. Р. Мельников: «Бундай ишлар учун партиядан ўчириб, судга берадилар», деди.

У. Юсуповга сўз беришди. Унинг шу пайтдаги ахволини кўрган одам ачинарди. Боши ва жағини катта рўмол билан боғлаб олган — тиши оғриб, лунжи шишиб кетган, кўзлари кип-қизил, пешонасидан тер оқиб турарди. У қийналиб, лекин мантикли гапирди. Гап нима ҳақда боришини қимдандир эшитганлиги, тайёргарлик кўрганлиги сезилиб турарди. У. Юсупов мардлик кўрсатди — материалларни олиб қелишганида, танишиб, орган сўровларига розилик берганлигини тан олди.

— Бу менинг кўпол хатоим,— деди у.— Лекин ҳеч бир қарши чора кўра олмадим.

Эътироз билдирсам жиноятчиларга шерик ёки уларни химоя қиляпти, деб ўйлашлари мумкин эди, чунки материаллар ишонарли, аниқ фактлар асосида тайёрланган эди.

Вазият шундай эдики, бош тортгудай бўлсам, менинг ўзимни ҳам камаб юборишлари ҳеч гап эмасди. Менинг ҳолатимни ҳисобга олишларингни каттик илтимос кила-ман, исталган ишга юборинглар, ишончларингни оклайман.

Биринчи бўлиб Ш. Рашидов гапириб, У. Юсуповни каттик танкид килди. Уни кўркокликда айблаб, ўз жонингизни ўйлаб, шунча кишиларнинг умрига завола бўлгансиз, азоб-укубатга маҳкум қилгансиз, деди. У. Юсуповни каттик жазолашни талаб қилди. Бу фикрни Р. Е. Мельников ҳам қўллаб-қувватлади.

Шундан кейин мен сўз олдим.

— Бизда юз берган ишлар ҳақида нафакат гапириш, балки тинглашнинг ўзи огир,— дедим мен.— Жумҳуриятда раҳбар кадрларга, оддий фуқаролар — эркалар, аёллар, болалар, кексаларга нисбатан зўравонликлар, улар тақдирини ҳал этаётганда қонунчиликни оёқ-ости қилиш ҳоллари ҳусусида исталганча мисол келтириш мумкин. Бу ҳол, ўрток Юсупов, факат сизга эмас, балки бутун жумҳурият партия ташкилоти учун доғдир. Сиз Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг биринчи қотиби, КПСС Марказий Қўмитасининг аъзоси, СССР Олий Кенгашининг депутаты сифатида ҳамма ишга бир қилишда ёндошиб, розилик бериб юборавермасдан, ҳар бирини диққат билан, ҳар томонлама ўрганишингиз керак эди. Бу ишларни бюрода, баъзи масала-ларни эса МК пленумида муҳокама қилиш мумкин эди. Сиз бундай қилмагансиз. Биз ҳозир сизнинг қай даражада айбдор эканлигингиз ҳақида гапираяпмиз. Аслида, бу ҳақда қатагонга ўчраган ҳар бир оила, бутун халқ ҳам гапиради. Биз-ку, бу ерда қарор қабул қилиш билан қифояланамиз, лекин одамлар ноҳўя ишни бир умр унутишмайди.

— Аммо ўрток Юсуповдек давлат арбобларининг ҳулки ва ҳатти-ҳаракатларини муҳокама қилганда, — деб давом этдим мен, — фаолиятига қор тарафлама қарамасдан, шубҳасиз хизматларига эътибор бермасдан, факат муҳокама этилаётган масала асосида баҳолай олмаймиз. Бунинг устига ўрток Ниёзовнинг ахборотидан ва ўрток Юсуповнинг ўз сўзидан кўриниб турибдики, бирон-бир киши унинг ташаббуси билан ёки тўғридан-тўғри берган кўрсатмаси асосида қатагон қилинганлигини исботловчи фактлар йўқ. Шу муносабат билан мен ўй-қўйган ҳаттоларни каттик эътиборга олишни, лекин унинг таржимаи ҳолини, шунингдек айбларига самимий иқроф бўлаётганлигини ҳисобга олиб, уни каттик оғохлантириб, муҳокама билан қифояланишни ва Усмон Юсуповни бекор қўймасдан ўзига яраша иш беришни, айбларини меҳнати билан ювиши учун имконият яратишни мақсадга мувофиқ, деб биламан.

Генерал И. Е. Петров менинг тақлифимни қўллаб-қувватлаб гапирди. М. Мирзаахмедов, В. А. Билбас ҳам шундай қилишди.

Тақлифни овозга қўйиш асосида каттик оғохлантириш билан қифояланишга қелишилди. Усмон Юсуповнинг илтимосини ахборот учун қабул қилиб, С. Камолов ва менга уни ишга тайинлашни топширишди. Эртаси куни Усмон акага машина юбордик. У ўзига нисбатан инсонпарварларча муносабатда бўлганлиги учун Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси бюроси аъзоларига ва КПСС МК Президиумига миннатдорчилигини етказишимизни илтимос қилди. Совхозлар вазири ўрток Бурхоновни ва Мирзачўлни ўзлаштириш Бош бошқармаси бошлиғи ўринбосари ўрток Айтматовни (бошлиқ Саркисов йўқ эди) чақирдик. Айтматов 4-«Боёвот» давлат хўжалигининг директори йўқлигини айтди. Усмон ака ўша жойга боришга рози бўлди. Вазирнинг буйруғи билан уни мажбурий хўжалик директори этиб тайинладик.

Энди бир-икки оғиз сўз 40-йилларда ва 50-йилларнинг бошида қатагон қилинган ёзувчилар ва олимлар тўғрисида. Мен 40-йилларнинг биринчи ярмида фронтда,

бўлганбунинг устига, шу пайтгача мамлакат партия ва ҳукумат раҳбарлари ўлкамизда кам бўлишган,— дедим мен.— Шубхам йўкки, Тожикистон ва Ўзбекистон аҳолиси Сизни самимий, сидкидилдан кутиб олган, афсуски, иштирок этиш имконига эга бўлмадим.

Тожикистон пахтакорлари юкори ҳосил олишяпти, уларни ҳар канча мактаса арзийди.

Ўзбекистонда ҳам пахта ишлаб чиқаришни кўпайтиришни истамайдиган одам йўк.

Ҳаммамиз мана шу ўй-хаёл билан яшаб, меҳнат қиляпмиз.

Шубха йўкки, фан, техника ютуқларини, илгор тажрибани кенг жорий этиш пахтачилмқни юксалтиришнинг асосий йўлидир.

Агротехниканинг янги усули — квадрат уялаб. экиш ва майдонларга икки томонлама ишлов беришни Наманган туманидаги жамоа хўжалиги ҳосилоти Тешабой Маллабоев яратган. У 1934—1935 йиллардаёқ чигитни квадрат уялаб эқиб, майдонларга узунасига ва кўндалангига ишлов берган. Шу сабабли унинг хўжалигига ўша пайтдаёқ «Кизил шахматчи» номи берилган. Маллабоевни кейин жумҳурият кишлок хўжалиги комиссариатининг бош маслаҳатчиси қилиб тайинлашганди. Лекин бир қатор сабаблар, жумладан, айниқса уруш йиллари техника йўқлиги, ишчи қучй етишмаслиги ва етарли эътибор бўлмаганлиги оқибатида, ушбу тажриба оммалашмай қолди.

Агротехниканинг янги усуллари индустриал асосга таяниши керак. Мёнимча, биринчи навбатда мослаштирилган тракторлар, шатакли машиналар ва механизмлар бўлиши ҳал қилувчи омил саналади. Сўнгги йилларда бу масалалар билан жиддий шугулландик ва чигит экиш, гўзага ишлов бериш, пахта ҳосилини йигиб-териб олиш учун зарур бўлган машина ва механизмлар яратилляпти. Уларни тинмай такомиллаштириш ва ишлаб чиқаришни кўпайтириш аҳволни яхшилаш имконини беради.

Кейин сўзимни давом эттириб, шундай дедим:

— Усмон Юсуповга келганда, билмадим, бизнинг ўртоқларимиз нима деишди экан, лекин у узок вақт оғир шароитларда йшлади. Қамчилик ва нуксонлар ҳар бир рдамда бўлиши мумкин. Биз Усмон Юсуповни садокатли коммунист, ҳалол ватанпарвар, мамлакатга айниқса Улуг Ватан уруши Даврида улкан хизматлар қилган, жумҳўрийат иқтисодиёти ва маданиятининг ривожланишига катта ҳисса қўшган инсон сифатида биламиз. У ўлканинг ўзига ҳос томонларини чуқур билади, халқ билан яқин алоқа ўрнатган, катта обрўга эга. Пахтачиликнинг айрим масалаларида қолоқликка йўл қўйганлигимиз учун биз ҳаммамиз маСъулмиз.

Охирида шундай дедим: «Сизнинг иштирокингйзда ишнинг аҳволи ҳар тбмонлама Муҳокама қилинганлиги пахтачиликни ривожлантиришга ёрдам беради».

Унга тайёра учишга шай эканлигини маълум қилишди. Тайёра зинаси томон бораётиб Хрушчев мени чақирди Ва деди: «Пахтачиликда маъмуриятчиликка ва андозачиликка берилиш мумкин эМаслигини тушунаман. Лекин мен Юсуповни ҳаммадан кўп биламан. Тошкентда нутқим матнини қолдирдим, у ерда кенгаш ҳақида ҳисоббт тайёрлашяпти. Эълон қилингўнга қадар қўриб чиқинг, эътирозингиз бўлса, қўнғирок қилинг».

Хрушчев ўтирган тайёра Москвага йўл олди. Биз қозок ўртоқлар билан қйлиб, бўлиб ўтган суҳбат ҳақидаги таасСуротларимизни ўртоқлашдик. Н. С. Хрушчев пахтачиликнинг анча мураккаб томонлари ҳақида, гўё у шу соҳа билан бутун умр шугулланган одамдай қатъий гапирди. Тожикистон ва Ўзбекистонда биринчи марта, шунда ҳам атиги икки қундан бўлиб, бу халқларнинг тарихи, анъаналари, характери, ишлаб чиқариш қўникмаларини дурустроқ билмай. туриб, шундай фикр юритди.

^ Иккита ёки учта майдондаги гўзанинг ҳолати билан танишиш, эҳтимолки, шарқона одатга биноан меҳмоннинг иззатини сақлаб, унинг қайфиятига бўла -сўзларини

маъкула-маъкул килган айрим махаллий ходимларнинг фикрига таяниб, кўп асрлар МобайниДа шаклланган дехкончилик усулига чек қўйишни таклиф этиш, битта кенгаш ўтказиш ванутк сўзлаш билан пахта етиштириш 0,5 миллион тоннага кўпаяди, деб ўйлаш нокамтарликдир.

Кейин маълум бўлишича, мен янглишган эканман. Унинг «мен Юсуповни ҳамма дан яхши биламан», деган гапига дуруст ахамият бермабман. Н. С. Хрущев ва У. Юсупов ўз жумхуриятларига бошчилик килган пайтларда дўст эдилар. Хар гал Москвага кёлганларида учрашишарди, бир-бириникида меҳмонда бўлишарди, Тошкент — Киев ўртасида телефон оркали суҳбатлашиб ҳам туришарди.

Улар ўртасига совуқчилик биринчи марта 1947 йилда тушди. Шу йилнинг 21 — 26 февраль кунлари ВКП(б) МК Пленуми бўлиб, унда «Урушдан кейинги даврда кишлоқ хўжалигини юксалтириш тадбирлари тўғрисида»ги масала муҳокама килинди. А. А. Андреев маъруза килди ва олти кун мобайнида қишлоқ хўжалигидаги огир ахвол ва унинг тараққиётини жадаллаштириш йўллари хар томонлама муҳокама килинди. Пленум якуни бўйича ун бўлим ва 157 банддан ибрат кенгайтирилган қарор қабул килинди; Бу хужжат аслида қишлоқ хўжалигини жамоалаштиришдан кейинги энг катта воқеа эди. Маърузадан сўнг биринчи бўлиб Н. С. Хрущев нутқ сўзлади. Пленумга И. В. Сталин раҳбарлик қилаётганди. У Хрущевнинг нутқини кескин лўқмалар билан тез-тез бўлиб ташлаб, ишидан қоникмаётганлигини, бу мамлакатнинг энг бой жумхуриятлари дан бўлган Украина қишлоқ хўжалигида, айниқса дон, қант, чорва маҳсулотлари ишлаб чиқаришда судралишга сабаб бўлаётганлигини аниқ ифодалади.

Ундан кейин иккинчи бўлиб Усмон Юсупов гапирди. У Ўзбекистонда пахтачилик ва қишлоқ хўжалигининг бошқа тармоқлари тараққиёти тўғрисида қискача гапириб ўтгач, Хрущевни танқид қилиб, Украина қишлоқ хўжалиги қолоқлиги учун у шахсан масъулиятли эканлигини таъқидлади. Шундан кейин, Ўзбекистон Украинага мутахассислар, тракторлар, юк автомобиллари, от-улов ва бошқалардан ёрдам кўрсатишга тайёр, деди.

Бу гап Сталинга маъқул келиб, Юсуповни мактади ва Хрущевни яна қойиди. Иккинчи ўзаро ҳафагарчилик 1952 йилда содир бўлди. Юқорида Иттифок ҳукумати пахтачилик вазирлигининг таклифи билан РСФСР, Украина ва Молдавия ССРнинг жанубий вилоятларида пахта экиш тўғрисида қарор қабул қилганлиги ҳақида гапириб ўтдик. Хрущев бу ишнинг якунини Сталинга маълум қилиб, қўпгина жамоа ва давлат хўжалиқлари вайрон бўлганлиги, ерларнинг унумдорлиги пасайиб кетганлиги, асрлар мобайнида етиштирилган юксак ҳосилли дон ва техник экинларни ишлаб чиқариш кескин қамайганлиги, дехконларнинг моддий фаровонлиги ёмонлашганлиги ва бошқа ҳунук оқибатлари ҳақида гапирган. Шундан кейин Сталин ўзининг илгариги қарорини бекор қилиб, бў зоналарда пахта экишни тақиклади ва пахтачилик вазирлигига қаттиқ танбех берди.

У. Юсуповнинг Ўзбекистонга нисбатан ҳатти-ҳаракатларидан И. В. Сталин норози бўлиши, бунинг учун Маленков ва Берия ҳам гап эшитганлиги, биринчи навбатда, Алексей Николаевич Косигин билан боғлиқдир. У 1951 йил 3 ноябрда Тошкентга келди. У пайтда «Ил-14» совет авиациясининг энг яхши тайёраси эди. У тонг сахарда шу тайёрада Москвадан учиб, кечки пайт шаҳримизга етиб келди.

Дам олишни истамай, тўғри Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасига боришни таклиф қилди. Москва билан Тошкент вақти ўртасидаги фарқ — 3 соат, биринчи қотиб ҳонасида йигилганимизда кечаси бўлганди.

Косигин келган захотиёк ҳеч бир маросимсиз, расмиятчиликсиз, протоколсиз кўлига калам олиб, ишнинг ахволини, колоклик сабабини ва келгусида амалга оширилиши лозим бўлган ишларни таҳлил қила бошлади. Биз билан бирга ҳисоб-китоблар чиқаришда, уларни бажариш бўйича топшириқлар ва тадбирлар белгилашда қатнашди.

Хукумат чорбоғига келганимизда тонг отди. У бир пиёла чой ичиб, ухлагани кириб кетди.

Биз А. Э. Ниёзов билан бошқа хрнадан вилоят партия кўмиталарининг биринчи котибларига кўнгирок қилиб, уларни 5 ноябрга белгиланган Марказий Кўмита бюросига вилоят ижроия кўмитаси раислари билан бирга қелишни таклиф қила бошладик.

4 ноябрь куни соат 12.00 да, енгил нонушта қилгач, Алексей Николаевич, А. Э. Ниёзов ва мен туманларга чиқиб кетдик. Тршкентга эса кечаси соат 3 да қайтдик.

5 ноябрь соат 10.00 да Марказий Кўмита бюро мажлиси бошланди. А. Э. Ниёзовнинг ахборотидан сўнг вилоят раҳбарларига пахта териш ва топширишнинг бориши тўғрисида гапиришни таклиф қилдик. Наманган вилояти кўрсаткичлари нисбатан биров қаноатланарли эди. Афтидан шунинг учун бўлса керак, шу вилоятнинг биринчи котиби ўрток Х. Ж. Жўраев биринчи бўлиб сўзлашга қарор қилди. У сўзининг «бисмиллоси»ни ўша давр руҳида пахтанинг аҳамияти ҳақида ваз айтишдан, И. В. Сталин сўзларидан цитаталар келтиришдан, вилоятда вужудга келган маънавий-сиёсий кўтаринкиликни таъкидлашдан бошлади.

Алексей Николаевич унинг сўзини бўлиб, «осмон»дан ерга тушириб қўйди ва йигим-теримда транспорт воситаларидан, қанор-қоплардан, сушилқалардан, ёқилгидан фойдаланишнинг ахволи, шунингдек одамларнинг далага чиқиши, меҳнат унумдорлиги, пахта пунктларининг иш графиги сингари қундалиқ энг оддий нарсалар билан боғлиқ аниқ саволларни бера бошлади. Бечора Ҳасан Жўраевич эса гап тополмай қолиб, қизариб, терлаб кетди.

Алексей Николаевич саволларига қоникарли жавоб олмач, унга жиддий танбех берди ва ўтиришни буюрди. Бу ҳодиса факат Жўраевга эмас, балки мажлисда иштирок этаётганларнинг барчаси учун жиддий сабоқ бўлди, муҳокамага дарҳол ишчанлик ва изчиллик руҳини бахш этди.

Ҳар бир вилоят бўйича ишни таҳлил қилиш ва пахта териш, топшириш графигини туздик. Алексей Николаевич пахта тайёрлашни жадаллаштириш учун зарур бўлган нарсаларни сўраб, ёзиб олди. Йигилиш охирида қискача нутқ сўзлади, ундан мамлакат раҳбарлари етиштирилган барча ҳосилни йигиб-териш олишга ниятда зўр аҳамият бераётганлиги маълум бўлди.

Мажлис давомида қимдир меҳнатқашларнинг 7 ноябрь намойишини ўтказмасликни, ҳамма далада бўлишини таклиф қилди. Алексей Николаевич рози бўлмади. Байрамни муносиб нишонлашни тавсия қилди. Лекин намойиш 12.00 да тугаб, ҳамма далага пахта теришга чиқишига қелишилди. Ленин майдонидаги минбарда Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси бюро аъзолари билан бирга Алексей Николаевич ҳам турди ва меҳнатқашларни табриклади.

Намойишдан сўнг унинг таклифи билан биз ҳам пахтазорга кетдик. Бирок Чиноз туманига бораётганимизда, намойишдан кейин далага кетган қиши бўлиб, аслида йўл бўйларида тўдаланиб ўтириб олиб, байрамни давом эттираётган қишларнинг бир неча гуруҳини кўрганимизда, биз билан бирга бораётган Тошкент вилоят партия кўмитасининг биринчи котиби Н. Маҳмудов, Тошкент шаҳар партия кўмитасининг биринчи котиби Ф. Ҳўжаев Алексей Никраевичдан эшитадиганларини эшитишди. Айниқса, ажриқ устида ўтирганлар орасидан давангирдай бир йигит қўлида қатта қиррали стакан билан

ўрнидан туриб: «Алексей Николаевич, байрам билан табр иклайман! Сизнинг соглигингиз учун, пахта режамиз юз бўлиши учун!» деганида хамманинг таби тиррик бўлди.

Эртаси куни биз Косигин билан Андижон вилоятига учиб бордик ва аэропортдан обкомнинг биринчи котиби М. 3. Мирзаахмедов билан бирга тўғри Избрскан туманига жўнаб кетдик. У ерда резина этик, плашч кийиб олиб, ёмгир остида далаларни кўздан кечирдик. Кайфиятимиз ёмон, хамма оч эди.

Ленин номидаги жамоа хўжалиги раиси ўрток Пиримбеков бизни бир пиёла чойга таклиф килди, Алексей Николаевич эса хохламади. Шундан мен ховлидан сатиллар ва яна кандайдир тугунларни олиб чикиб, машинамизга ортишаётганларига эътибор бердим. Бориб, булар нима, деб сўрадим. Раис жахли чикканини сездириб шундай деди: — Биз бу таомларнинг хаммасини Москвадан хўжалигимизга биринчи марта келган азиз меҳмон учун тайёрлагандик. Хамон сизлар биз билан бир неча минут ўтириш-ни истамас экансизлар, хаммасини олиб кетинглар.

Мен Алексей Николаевичга раиснинг гапини ва тайёр овкатни ташлаб кетиш ўзбекларда хунук иш ҳисобланишини айтдим. У дархол раис олдида келиб, таклиф учун миннатдорчилик билдирди ва барча билан унинг уйига кирди.

Тайёрланган шўрва ва паловни иштаха билан едик. Алексей Николаевич дастурхон устида кувнок вазият яратди, хамма билан — ошпаз, коровул ва бошка колхозчиларгача кўл бериб хайрлашди.

У Москвага 10 ноябрда учиб кетди. Лекин кутилмаганда, 15 кундан кейин, яъни 26 ноябрда яна Тошкентга келди.

Бу гал у иссик кийиниб олган эди, тўғри чорбokka олиб боришни илтимос килди.

Бетоблиги, харорати юкорилиги шундоқкина кўриниб турарди. У билан нон-чой килганимиздан кейин, А. Э. Ниёзов иккимиз кётдик. Алексей Николаевич ўша захоти ётди. Эртаси куни хам ишлай олмади. Шифокорлар юришни катъиян такиклаб, тўшакда кимирламай ётишни буюришди. Шунга карамасдан кейинги кунлари унинг талаби билан якин атрофдаги жамоа ва давлат хўжаликларида, бир нечта туманларда бўлдик.

Унинг ахволи эса яхшиланмаётган эди. Грипп жиддий асорат бериши хавфи пайдо бўла бошлади. СССР Соғлиқни сақлаш вазирлиги 4-бошкармасидан шифокорлар келишиб, уни Москвага олиб кетишди.

Сталин бундан хабардор бўлиб, унинг квартирасига кўнгирок килибди, соғлигини сўрабди ва: «Касал холингизда яна Ўзбекистонга учиб бориш нима учун зарур бўлиб колди?» дебди.

Маълум бўлишича, У. Юсупов 25 нрябрда Бериянинг олдида кириб, Ўзбекистонда хосилнинг анча қисми нобуд бўлиши мумкин, наинки жумхурият раҳбарлари ишни эплашолмаяпти, одамлар йигим-теримга тўла жалб этилмаган, шунинг учун А. Н. Косигин яна Ўзбекистонга борса яхши бўларди, деган экан.

Берия ўша захрти Маленковга кўнгирок килиб, ёнида Юсупов ўтирганлигини, у нима деганини айтибди ва Косигин яна Ўзбекистонга борса яхши бўларди, дебди. Маленков эса Косигиннинг квартирасига кўнгирок килиб, Тошкентга боришни тавсия этибди. Алексей Николаевич рози бўлибди. Дархрл махсус тайёра буюриб, эртаси эрталаб Тошкентга учиб келибди.

Сталин бу воқеадан хабардор бўлгач, Берия ва Маленковни қойибди.

Бу кишилар ҳукумат қарори билан Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси биринчи котиби А. Э. Ниёзовга хайфсан эълон қилганларидан кейин хам анча хижолат бўлиб

колишди. Наинки бу партия МК ва ҳукуматнинг белгиланган мақомига зид эди: ҳукумат ўз қарори билан раҳбар партия ходимини жазолаш ҳуқуқига эга эмас (бу ҳудди Ўзбекистон Вазирлар Кенгаши у ёки бу вилоят партия кўмитаси биринчи қотибини жазолагандай гап).

Нихоят, Алексей Николаевич, Тошкентда биринчи марта бўлганида, Ўзбекистонда бутун аҳоли ялпи пахта йигим-теримига жалб этилганлиги тўғрисида Маленков ва Берияга ахборот бериб турди. Пахта ва кўракни йигиш, тозалаш ва қуритиш бўйича ишлар барча жойда жадал суръатлар билан кетаётган эди. Партия ва совет ташкилотлари ишга билиб раҳбарлик қилишарди ва бутун ҳосилни йигиб-тегиб олиш учун барча чора-тадбирларни қўришарди. Фақат уларга озик-овқат, қоп-қанор, ёқилгидан дарҳол ёрдам бериш керак, деган.

Лекин Маленков ва Берия бу гаплардан Сталинни хабардор қилишмади. Натижада 20 кун мобайнида СССР Вазирлар Кенгашининг Ўзбекистон бўйича қескин ёзилган ва раҳбарлар жазоланган ҳақ қарори чиқдики, фикримча бунинг учун асос йўқ эди. Қарорлар ишнинг боришига дуруст таъсир қўрсатолмади. Бу Сталиннинг қорозилигини тугдирди.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда пахтани йигиб-тегиб олиш ва тайёрлаш ўша кунларда ВКП(б) МК ва СССР Вазирлар Кенгашининг қарарига марказида бўлди ва юқори доираларда маълум асаббузарликларни юзага келтирди.

Хрушчевга қайтиб шуни айтиш керакки, у 1953 йилнинг охирида Ўрта Осиёга фақатгина пахтани тор эгитларга квадрат уялаб экишни тарғиб қилиш учунгина қелгани йўқ, унинг бошқа янада жиддийроқ мақсадлари бор эди. Наинки Ўрта Осиё ўзига ҳос томонлари ва мураккабликлари бўлган алоҳида, муҳим минтақа эди, у бу ерда шахсан бўлишга қарор қилди, ўшанда унинг юртимизга биринчи қелиши эди.

Аввал у Душанбега ўқиб борди. Фаоллар ва аҳоли билан ўрашиб, бу ерда раҳбарларни янгилаш керак, деган фикрга қелди. Чиндан ҳам, орадан биров вақт ўтгач, Б. Гафуров Тожикистон Компартияси МК биринчи қотиби вазифасидан озод қилинди. Москвадаги СССР Фанлар академияси шарқшунослик институтининг директори этиб тайинланди. Никита Сергеевич Тожикистондан Тошкентга қатта режалар билан қелди — у жумҳурият билан ҳар томонлама танишишни, биринчи навбатда кадрларни назардан ўтказишни ўйлади. Шу жумладан, ходимларнинг Юсуповга муносабатини билмоқчи бўлди.

Тошкентга қелгунга қадар, у сўзсиз, Бериянинг шериклари берган гувоҳликларни ўқиган. Ҳамроқул Турсунқулов раислик қилаётган жамоа хўжалигида ва Тошкентдаги жумҳурият фаоллари йигилишида раҳбар ходимларнинг ўзи Усмон Юсуповни танқид қилиб, уни пахтачиликни механизациялаштиришга қаршилик қўрсатаётганликда, илгор ишлар йўлида ҳов бўлаётганликда ва бошқа гуноҳларда айблаганликлари, унда Ўзбекистон раҳбарлари бўлган гувоҳликларни қараб чиқишлари ва У. Юсуповни партия ва давлат масъулиятига тортишлари мумкин, деган фикр шаклланишига асос бўлди. Шу сабабли Хрушчев Москвага қайтгач, мазкур ҳужжат танишиш ва қараб чиқиш учун Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси раҳбарларига юборилди. Лекин мен шунга аминманки, биз — Ўзбекистон Компартияси Марказий Кўмитаси бюросининг қўпчилиги аъзолари Усмон акани партида саклаб қолиб, жазоламай ва унга янги иш бериб тўғри қилдик. 1955—56 йилларда Усмон ака директорлик қилган 4-«Боёвут» давлат хўжалигида бир неча марта бўлганман. Бу Мирзачўлнинг қок ўртасида жойлашган, бунинг устига ўша пайтдаги энг қолоқ хўжаликлардан саналарди, ерларини шўр босиб қетганди. Дуруст

йўли ҳам, бинолари ҳам йўк эди. Лекин шунда мени хайратлантирган нарса Усмон аканинг боши билан ишга шўнгиб кетгани бўлган. У ўз режалари хакида шундай берилиб гапирган эдики, хўжаликни бир неча йил мобайнида энг илгор, замонавий хўжаликка айлантириш истаги билан ёнаётганлиги шундоқкина билиниб турарди.

Партия Марказий Кўмитасининг декабрь (1957 й.) Пленумида мен КПСС МК Президиуми (Сиёсий бюроси) аъзоси ва КПСС МК котиби этиб сайландим. Москвага жўнаб кетишим олдидан дўстларим ва ҳамкасбларим рафикалари билан дала ховлимизда тўпланадиган бўлишди. Кундузи олдимга Усмон ака келди. Уч соатча гурунглашдик. У хаётининг баъзибир, ҳаммага ҳам маълум бўлмаган томонларини гапириб берди. Кейин Москвада кандай ишлаганлиги, у ернинг шарт-шароити, иш услуб ва методлари хакида хикоя килдилар. Ўзи илгари йўл кўйган хато ва нуксонларни айтиб, буни хисобга олишимни маслахат бердилар. Шунда унинг Москвада яхши ишлаб кетишимни астойдил истаётганлиги, самимияти менда катта таассурот колдирди.

Унинг уйига бориб, Юлия Леонидовнани олдик ва учовлашиб дўстларимиз йигилган дала ховлига келдик. Шунда у ҳам бошқалар катори таъсирли сўзлар айтиб қадах кўтарди.

1958 йилнинг ёзида К. Е. Ворошилов бошлик СССР делегацияси Зоҳир шохнинг таклифига биноан Афғонистонга борди. Бу делегация аъзолари орасида мен ҳам бор эдим. Шунда мен Афғонистон томони билан музокаралар ва расмий учрашувлар тугаганидан сўнг, Климент Ефремовичнинг ижозати билан, Афғонистон вазири хамрохлигида мамлакатни айланиб, Бобурнинг Кобулдаги, Берунийнинг Газнадаги ва Навоийнинг Хиротдаги қабри ва макбараларини зиёрат килдим.

Афғонистон сафари тугагандан кейин делегация Тошкентга келди. Бу ерда Ўзбекистон раҳбарларининг таклифи билан К. Е. Ворошилов иккимиз икки кунга колдик, делегациянинг бошқа аъзолари Москвага учиб кетишди. Эртаси куни олдимизга Мирзачўлдан Усмон Юсупов келди. Шунда Клемент Ефремович билан Усмон аканинг кучоклашиб кўришишлари жуда хаяжонли бўлди. У Мирзачўлнинг меваси, ковун-тарвузидан, иккита тўн ва дўппи олиб келибди. Уларни Клемент Ефремовичга ва менга кийгиздилар. Эски кадрдонлар узок суҳбатлашиб, бўлиб ўтган воқеаларни эслашди. У бизни хўжалигига таклиф этди. Лекин бизда бунинг учун имконият бўлмади. Аэропортда самимий хайрлашдик.

1958 йилнинг охирида менинг Москвадаги квартирамга бир киши телефон килиб, 4-«Боёвут» давлат хўжалиги ишчиси эканлигини, хўжалик директори Усмон Юсу-пов каттик касал бўлиб колганлигини, кариндошлари уни олиб кетганлигини ва хозир Тошкентдаги уйида ётганлигини айтди. Мен ўша захоти С. К. Камоловга кўнгирок кил-дим, у йўк экан. М. З. Мирзаахмедовни ҳам топаолмадим. Жумхурият согликни саклаш вазири Рауф Соатов билан боғландим ва врачларни олиб, дархол ўрток Юсуповнинг уйига боришни ва у ердан менга кўнгирок килишни буюрдим.

Кечкурун у телефон оркали Усмон Юсупов жиддий касал эканлигини, унда гипертоник кризис рўй берганлиги — кон босими 150—210 га етиб, диабет кучайганлиги, ўпкаси шамоллаганлиги, томир уруши 120, харорати 39-] эканлигини айтди. Рафикаси Юлия Леонидовна ҳам огриб қолибди.

Соатовдан телефонни ётоқхонага олиб кириб, Мёни ўрток Юсупов билан боғлашни сўрадим. Усмон Юсупович менинг саломимга алик олиб, саволларимга жавоб бераркан, кийналиб, охиста, узук-юлук гапирарди. Унга Юлия Леонидовна билан бирга Кремлнинг Марказий шафохонасига даволаниш учун келишни таклиф килдим. Усмон ака титраган

овоз билан ташаккур билдирдилар.

Тошкент билан гаплашиб бўлгач, СССР Соғлиқни сақлаш вазирлиги 4-бош бошкармаси бошлиги, профессор А. М. Марков билан боғланиб, Усмон Юсупов ва унинг рафикаси оғир бетоблигини айтдим ва Кремлнинг Марказий шифохонасида улар учун хона ажратишни, Соатов билан алоқа қилиб туришни тавсия этдим.

Яна Тошкентга кўнгирок қилиб, жумҳурият Вазирлар Кенгаши Раисининг биринчи ўринбосари Р. Г. Гуломовни квартирасидан топдим (Марказий кўмита бюросининг барча аъзолари пахта йигим-терим муносабати билан жойларда юришган эди). Ўртоқ Юсупов хақида сўз бошлаганимда, у: «Усмон Юсуповичга ёрдам беришга ҳаракат қилаяпман, лекин жумҳурият раҳбарлари у кишини стационарга жойлаштириш тўғрисидаги таклифимни рад этишди» — деди.

Унга мен кўнгирок қилганлигимни Камолов ва Мирзаахмедовга маълум қилишни, Усмон аканинг соғлигини тиклаш учун ҳамма чораларни қўришни ва дастлабки имконият тугилиши биланок шифокор ва оилалари хамроҳлигида халқаро вагонда Москвага юборишни айтдим, келадиган вақти, поезд ҳамда вагон номерини олдиндан менга маълум қилишни сўрадим.

Усмон Юсупов ва Юлия Леонидовна Москвага келишди. Козон вокзалида уларни КПСС Марказий Кўмитаси Ишлар бошкармаси ва 4- Бош бошкарма ходимлари, шифокорлар кутиб олишди. «Тез ёрдам» машинасида вагондан тўғри Кремлнинг Марказий шифохонасига олиб боришди. Уларни кўргани бордим, учрашув жуда хаяжонли бўлди. Бир куни Ёдгор Насриддинова олдимга (КПСС МКга) кириб, Усмон Юсуповга 120 сўмлик жумҳурият аҳамиятидаги нафақа белгиланганини айтди. Эртасига Никита Сергеевич ва биз — Марказий Кўмита Президиумининг бир неча аъзолари биргаликда тушлик қилаётганимизда, мен ўртоқ Юсуповнинг касаллиги хақида гапирдим, унинг шубҳасиз хизматлари ва самарали фаолияти тўғрисида батафсил, тўхталдим, унга жумҳурият аҳамиятидаги нафақа ўрнига, иттифок аҳамиятидаги шахсий нафақа белгиланса фойдали бўлишини таъкидладим ва буни халқ маъқуллаб кутиб оларди, деб кўшимча қилдим. Ҳамма қўллаб-қувватлади. Икки кун ўтгач, Усмон Юсуповга барча имтиёзлари ва қулайликлари билан 330 сўм ҳажмида шахсий нафақа белгилаш тўғрисида СССР Вазирлар Кенгашининг махсус қарори чиқди.

Ўртқ Юсупов шифрхонада ётганида бир неча марта брриб кўрдим. Миннатдорчилигини мамлакат раҳбарларига етказдим. Улар — Усмон Юсупов ва Юлия Лернидовна ростмана соғайишгач, нафақа белгиланганлиги тўғрисидаги қарорни олишиб, 2 ойдан сўнг Тошкентга қайтишди.

1961 йилда Усмон Юсупов янги вазифага ўтиб, Янгийўл туманида майда, иктисодий кам самарали жамра хўжаликлари асосида агросаноат комбинати тузди. Бу кишлоқ дўжалиги ва саноатни бирлаштирган мамлакатдаги биринчи комбинат эди. У ўзига хос ташаббускорлик билан атрофига фаоллар ва ишчиларни тўплаб, қарийб бўм-бўш ва ташландик жойда боғ барпо қилди. Маълум вақт ўтгач бу комбинат мева, узум, қовунтарвузнинг яхши навлари, бир неча хил мева консервалари ва бошқа маҳсулотлар етказиб берадиган йирик хўжаликка айланди.

Усмон Юсуповнинг ўлими тўғрисидаги медик олимлар О. М. Павлова, Р. А. Каценович, А. Р. Раҳимжонов, В. Ю. Шомирзаев имзо чеккан тиббий ҳулосада 27 апрель эрталаб соат 4 да унинг миёя яримшарининг чап томонидаги томирларда қон тикилиб қолиши рўй берганлиги айtilган эди.

Орадан кўп ўтмай унинг рафикаси, эрининг ўрнида «Халқобод» комбинатида директор

бўлиб ишлаётган Юлия Леонидовна ҳам вафот этди.

Усмон ака, уни каёкка юборишмасин, ҳамма жойда халол, гайрат билан ишлади, кўлидан келган ҳамма ишни килди. Бирок, унинг кудратли организми такдирнинг бекарорлигини, силкинишларни, кўплаб асаббузарликларни, ўпка, буйрак шикастланиши, уч инфарктни... нихоят охирги зарба — мияга кон куйилишини кўтаролмади...

Агар жумхурият раҳбарлари имзо чеккан ва 1966 йил 8 майда матбуотда эълон килинган таъзияномада Усмон Юсупов шаънига айтилган ёқимли сўзлар ва ҳамду саноларнинг лоакал бир қисми тириклигида амалда ўз ифодасини топганида, эҳтимол у анча узок умр кўриши мумкин эди...

Инсоннинг юраги, Мияси ва асаблари баъзида майда-чуйдалар учун, айникса но-пок, игвогар шахсларнинг хатти-ҳаракатлари билан жароҳатланиши жуда ачинарли-дир.

Усмон Юсупович билан Юлия Леонидовна эса ўз ҳаётлари мобайнида бундай зарбаларнинг кўпини кўришди.

Юкорида улар 1966 йил 24 апрелда белорус делегациясини қабул қилганликлари ҳақида айтиб ўтдим. Усмон Юсуповичнинг яқин кишиларидан бири бу қабулда бошидан охиригача бўлиб, меҳмонларни кутишда ёрдам берди.

Эртаси куни шу одам раҳбар ташкилотларга маълумот етказиб, Усмон Юсупов меҳмонларни қабул қилиш, кутиш ва уларга совғалар бериш учун давлат маблағини сарфлаб, комбинатга ва унинг ишчиларига моддий зарар етказаяпти, деган гапни айтади.

Ушбу маълумот олий раҳбаргача етказилди ва унинг номидан телефон орқали ўрток Юсуповга танбех берилиб, давлат маблағини талон-тарож қилганлигини учун жавобгарликка тортиласиз, деб огоҳлантиришди.

Кейин ҳақиқат аниқланди: Усмон Юсуповнинг бутун фаолияти мобайнидаги комбинатдан қарзи 91 сўмдан иборат экан, Юлия Леонидовна уни ўша захоти тўлади. Ойла барча меҳмондорчиликларни ўз ҳисобидан қилган экан, тўнлар, дўппиларни эса ўғил ва қизлари беришган экан.

Бошқа бир мисол. Ғаразғўйлик — маънавий кашшоклик белгиларидан биридир.

Айникса, раҳбар бу иллат таъсирига берилса, ҳеч қачон одил ва қатъиятли бўлолмайди.

Усмон Юсупов 4-«Боёвут» давлат хўжалигида директор бўлиб ишлаганида Боёвут тумани биринчи қотиби бўлиб ишлаган А. Сардоров «далаларни ўт босиб кетибди» деган ваз билан Усмон Юсуповни партиядан ўчириш масаласини райком бюросига қўйганлигини ўша пайтда шу туманда фаол бўлган ўртокларнинг қўпчилиги яхши билишади ва ҳали-ҳали афсусланиб эслаб юришади. Ўшанда масала овозга қўйилганда биринчи қотиб ва унинг икки хушомадғўйи бир томон, бюронинг бошқа аъзолари бир томон бўлиб кетишган эди. Чунки далани ўт босди дегани, бу ҳали пахта режаси барбод бўлди, дегани эмасди-да.

Асли гап бошқа ёқда эди. Усмон Юсупов Ўзбекистон КП Марказий Қўмитасининг биринчи қотиби бўлиб ишлаган пайтларда А. Сардоров Тошкент вилоят Калинин тумани партия қўмитасининг биринчи қотиби бўлган, туманда ишни барбод қилганлиги учун вазифасидан четлатилган эди. Эндиликда эса «ҳисоб-қитоб қилиш» ниятида ғаразғўйлик билан У. Юсуповга «тишини қайраётган» эди. Лекин у максадига етолмади. 4-«Боёвут» давлат хўжалиги ўша йили ҳам пахтадан яхши ҳосил олди. Аммо ҳурматли одамнинг асаби қандашлиги, эзилганлиги қолди.

Ўрток Юсупов оғир бетоб бўлиб қолганида, унинг Тошкентдаги стационарга

жойлаштирилишига эътироз билдирганларга биров раҳмат айтганмикин? Еки Усмон аканинг энг сўнгги илтимосини олайлик. Нега бу илтимосни бажариб, уни дўстлари ёнига дафн этиш мумкин эмас эди? Бу менга қоронғи. Бундай мисоллар эса анчагина. Мен У. Юсупов вафот этганлигини Болгарияда юрганимда эшитдим. Шу боисдан уни дафн этишда қатнашолмадим. Оиласига таъзиянома юбордим, бу маҳаллий матбуотда эълон қилинди.

Усмон Юсуповнинг барча ўғил ва қизлари олий маълумотли бўлишиб, турли ихтисосларни эгаллашди, оталари ва оналарининг анъаналарини давом эттириб, самарали меҳнат қилишарди. Улар билан борди-қелдим бор, учрашиб турамыз. Усмон аканинг Фарход исмли ўғли мен Сурияда элчи бўлиб ишлаганимда элчихонада таржимонлик қилган. Бошқа бир ўғли — Ўлмас билан эса савдо-саноат палатаси-да бирга ишлаганмиз. Владлен Усмонович — тарих фанлари номзоди, доцент, ТошДУдаги чет эл фуқаролари учун тайёрлов факультетининг декани; Фаина Усмоновна — Тошкент вилоят қишлоқ хўжалиқ бошқармасининг мутахассиси; Заира Усмоновна — кимё фанлари номзоди, неорганик кимё институтининг илмий қотиби.

Мақолам сўнггида Усмон ака хотирасига муносабат тўғрисида бир-икки оғиз сўз айтмоқчиман.

1976 йилда Москвадаги «Молодая гвардия» нашриёти «Ажойиб кишилар ҳаёти» туркумида Усмон Юсупов тўғрисида 250 бетли китоб чоп этди. Ш- Рашидов бу китобни ўқиб чиқиб, муаллифлар Борис Ресков ва Геннадий Седов китобни юзаки ёзишибди, ўлканинг ўзига ҳос томонларини, халқининг тарихи, тили, маданияти ва анъаналарини билмасликлари сезилиб қолибди, деб норозилик билдирган экан. Ҳақиқатда, китобда У. Юсупов ҳаёти ва фаолиятининг турли босқичлари ва воқеалар бузиб кўрсатилган жойлари бор.

Шунда Шаррф Рашидовичнинг топшириғи билан У. Юсупов ҳақида янги китоб яратишни мўлжаллашди. Шу мақсадда Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши Президиуми қотиби А. С. Абдалинов олимлар, адабиётчиларни ҳузурига чақириб, улар билан суҳбатлашди ва бу ишда иштирок этишни таклиф қилди. Шундан кейин унга мазкур мавзу бўйича бир нечта қимматли материалларни қелтириб беришди. Афсуски, бу орада А. С. Абдалинов ҳам вафот этиб, иш тўхтаб қолди, материаллар йўқолди.

Усмон Юсупов тўғрисида «Ҳаётнинг маъноси» деб номланган икки серияли фильм яратишди. Сценарий муаллифи боқулик драматург, «Озарфильм» киностудиясининг директори Рамз Фаталиевдир. Фильмда ўлка манзаралари, табиати, тоғлар дехқонлар, меҳнатқашларнинг ҳаёти ва фаолияти ёрқин кўрсатилган. Актёрлар, айниқса отаси ролини ижро этган Ўлмас иштиёқ билан ўйнашган.

Шу билан бирга, фильм қамчиликлардан холи эмас. Унда партия фаолиятига, Усмон аканинг ўзига ҳос бўлмаган тасвирлар бор.

Мана, мисоллар. Ховузда чўмилаётган тўрт эркак. У. Юсупов келаётганлигини кўриб, тезда сувдагн чиқишди ва енгил қийиниб, саф тортиб туришди. Юсупов уларнинг ҳар бири олдида қелиб: «Партбилетни чиқар» дейди, улар индамай чўнтақларидан партия билетини чиқариб беришди. Юсупов уни ёнидаги ҳамроҳига беради. У ҳаммага шундай қилади. Бу бўлмаган воқеа.

Бошқа мисол И. В. Сталин ўрток Юсуповга соат совға қилиши эпизодини эслайлик. Фильмда тасвирланган ҳодиса ҳақиқатга тўғри қелмайди. Ушбу воқеа бошқа вазиятда ва бошқа сабаб билан бўлиши мумкин.

Фильмда Ўзбекистон давлати бошлиғи Йўлдош Охунбобоев ва жумҳурият Вазирлар

Кенгаши Раиси Абдужаббор Абдурахмоновни кўриб, киши ўзида нокулайлик хис этади. Улар камситилган, майда эпизодларда ора-сира кўринадиган сушт одамлар бўлиб қолишган.

Нихоят, Юлия Леонидовна эса кишлоки уй бекасидан жуда кам фарк қилади. Аслида эса бу аёл маълумотли, маданиятли, эрига ниҳоятда вафодор, фарзандларига меҳрибон инсон, давлат арбоби бўлган. Фильмда ҳам у ана шундай акс эттирилиши керак эди. Аминманки, бизнинг кўплаб талантли ёзувчиларимиз келгусида Усмон ака ҳақида юксак бадиий савиядаги ҳаққоний асарлар ёзишади.

Усмон Юсупов йўл қўйган хато ва камчиликларига қарамайдариҳимизнинг энг мураккаб, оғир даврида жумҳуриятимизни ҳалоллик билан бошқарган, эл-юрт тинчлиги ва фаровонлиги учун бор қучи вагайратини сарфлаган, ўзидан ўнлаб шогирдлар қолдирган чинакам улуг инсон эди. Бундай кишиларнинг ҳаёт йўли эса ўз халқи тарихининг бир қисми саналади ва у ёшларимиз учун ибрат бўлиши керак.

Шаҳсан мен Усмон акага шогирд бўлиш, у билан ёнма-ён ишлашиш бахтига мушарраф бўлганимдан фахрланаман.

Бир гал узок муддат давом этган чет эл командировкасидан қайтгач, Тошкентга келиб, Ўлмас билан Халқободга бордим. Усмон Юсупов оиласи билан яшаган жойдаги уй-музейда бўлиб, экспонатларини кўздан кечирдим. Эсдалик ёзувлари дафтарига эса қуйидаги сўзларни битдим: «Ўзбек халқининг муносиб фарзанди, ҳақиқий коммунист, ватанпарвар, катта оғамиз ва устозимиз Усмон Юсуповнинг порлок хотираси ҳамиша ёдимиздадир».

Нуриддин Мухитдинов